

**KÖTELÉKI PEREK A GYŐRI EGYHÁZMEGYEI
SZENTSZÉKI BÍRÓSÁG ÍTÉLKEZÉSI
GYAKORLATÁBAN 1918 ÉS 1945 KÖZÖTT**

Jelige: Kaktusz6

Tartalomjegyzék

Rövidítések	3
I. Előszó	4
II. A házasság intézményének helye az egyház és az állam hatáskörében	7
III. Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv elkészítése és a házasság helye a Kódexben	11
IV. Köteléki-és válóperek a Győri Egyházmegyei Szentszéki Bíróság gyakorlatában	14
IV. 1. A per introduktív szakasza	16
IV. 2. A bizonyítási eljárás	20
IV. 3. A per befejező szakasza	28
IV. 3. 1. A házasság érvényességének megállapítása során hozott ítélet	32
IV. 3. 2. Ítélet válóperekben	35
V. Összegzés	38
Felhasznált irodalom	41

Rövidítések

Atv.	1894. évi XXXIII. tc. az állami anyakönyvezésről
C.	Consistorialia
CIC	Codex Iuris Canonici 1917
GYEL	Győri Egyházmegyei Levéltár
Ht.	1894. évi XXXI. tc. az állami házasságról
k.	kánon
m.	melléklet
p.	per

I. Előszó

„A magyar állam megalapításától kezdve ott állt az uralkodó és főrangú hívei mellett a klerikus (...)”¹ – írja Bónis György. A magyar jogtörténetben vitathatatlanul fontos szerepet játszott az egyház már az államalapítástól fogva, ám hatásköre az évszázadok folyamán egyre csökkent. Sokáig a keresztény ember kettős joghatóság alatt állt: az állam is és az egyház is igényt formált arra, hogy egyes életviszonyainak szabályozását maga lássa el.² A reformáció ingatta meg először Magyarországon a katolikus egyházat, s ugyan az ellenreformáció alatt az egyházi bíraskodás is újjászületett, de a középkorban betöltött jelentőségét már nem kapta vissza.³

Hazánkban az állam házassági ügyekben való illetékességének megoldása a 19. században vált aktuálissá. Ezzel gyakorlatilag az egyház elvesztette azt az utolsó területet, melynek alakulását állami befolyás és állami törvénykezés nélkül tudta szabályozni: a házasságot. Az 1895-ben hatályba lépett állami házasságról szóló törvény bevezetése azonban nem jelentette azt, hogy az egyházi bíraskodás története 1895-ben befejeződött volna Magyarországon.

Jelen dolgozat a szentszéki bíraskodás múltjának egy kicsiny részét igyekszik feldolgozni a Győri Egyházmegyei Szentszéki Bíróság ítélkezési gyakorlatán keresztül, méghozzá az 1917-es Corpus Iuris Canonici előírásai alapján a házassági ügyekben való iurisdictio folyamatára fókuszálva. A dolgozat jellegzetességét az adja, hogy olyan peranyagot mutat be, mely eddig nem képezte kutatás tárgyát. Kutatásomat a Győri Egyházmegyei Levéltárban folytattam, s az 1918 és 1945 között lezajlott házassági perekre vonatkozó iratok egy részét dolgoztam fel. Az időintervallum magyarázata a következő: az első egyetemes Egyházi Törvénykönyv 1918-ban lépett hatályba, a kutatási engedély pedig az 1945-ös évig bezárólag tette lehetővé számomra a vizsgálódást.

A kutatás során több nehézségbe ütköztem. Az említett iratanyag sajnos nincsen rendszerezve; szerencsés esetben az egy ügyre vonatkozó iratok azonos borítékban találhatók, sokszor azonban boríték sincsen, az összetartozó periratok eltérő helyeken lelhetők fel. A borítékokon javarészt megtalálható az a nyilvántartási szám, amely alapján a peres anyag hivatkozható, ám számtalanszor ez a szám nincsen feltüntetve. Az sem kivételes eset, ha a

¹ Bónis György: Középkori jogunk elemei, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 13. o.

² vö. Bónis György: Egyházjog és egyházi bíraskodás az Árpád-kori Magyarországon, in Vigilia 36 (1971) 520-526. o., 520. o.

³ vö. Bónis György: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon, in Szentszéki regeszták : Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon, szerk. Balogh Elemér, Szeged, 1997. 621-658. o., 658. o.

borítékon felellhető az adott per száma, viszont a hivatkozandó perirat nem tartalmaz semmiféle számozást (ez szinte minden esetben igaz a kézzel írt periratokra, történetesen a vallomásokról felvett jegyzőkönyvekre, valamint a kötelékvédő és ügyvéd által tett észrevételekre). Ezek a problémák valószínűleg a korabeli iratkezelés következtelenségével okolhatóak.

Nyilvánvaló, hogy a felsorolt akadályok a hivatkozás során okoznak igencsak jelentős nehézséget. A Levéltárban található iktatókönyv sem segített ezen a problémán, ugyanis az iktatás rendszerint utólag történt, a számozást a könyvben minden évben előlről kezdték, s az adott ügyre vonatkozó perceselemnények és a peres felek nevének feltüntetésén túl más adatot sajnos nem tartalmaz. Így a következő hivatkozási módot alkalmaztam: amely esetekben a borítékon is és az adott periraton is szerepelt számozás, mindkettőt feltüntettem, ha pedig csak egy ilyen szám volt adott, akkor értelemszerűen azt az egy megjelölést használtam.

Dolgozatomban a kutatási eredmények felmutatásával és a Kódex, valamint a rendelkezésre álló szakirodalom segítségével arra a kérdésre keresem a választ, hogy az 1894. évi XXXI. tc.-hez hasonlóan, tehát a polgári jogban használt házassági bontó-és válóper hogyan jelenik meg a szentszéki eljárásjogban. Vajon ismeri-e és elismeri-e a Corpus ezt a jelenséget, s hogyan vélekedik a házasság felbonthatóságáról abban a korszakban, amikor már a házasság egyértelműen szekularizált jogintézménnyé vált? Vizsgálódásaim során szeretném feltárni a Corpusban lefektetett perceselemnények gyakorlatban tapasztalható sajátosságait is a házasság érvényességének megállapítása érdekében folyó eljárásokban, valamint az ágytól-és asztaltól való elválasztás kérdésében.

Ezen a ponton említést kell tenni arról, hogy a dolgozat címe pontosítást igényel. A köteléki per kifejezés ugyanis csak a házasság érvényességének vagy érvénytelenségének megállapítására irányuló eljárást jelenti, ugyanakkor emellett bemutatásra kerül a separatio, vagyis az ágytól-és asztaltól való elválasztás (válóper) folyamata is.

A szentszéki peres anyag felhasználása során az idézett szövegeket dőlt betűvel szedtem, a peres felek és a per egyéb (természetesen nem a bíróság személyzetéhez tartozó) személyeinek nevét pedig az anonimitás tiszteletben tartása miatt nem közlöm. Meg kell említenem azt, hogy mivel a kánoni eljárásjog az 1917-es Kódex hatályban létének idején sem nélkülözte a latin nyelvet, úgy jómagam is feltüntettem a szükségesnek vélt latin kifejezéseket, lévén, hogy maga a vizsgált iratanyag is így tesz, sőt, sokszor egyes periratok teljes egészében latinul olvashatók.

Dolgozatomban először az egyház és állam házassági ügyekben való hatáskörének alakulását vázolom fel, majd pedig az 1917-es Egyházi Törvénykönyv születésének

körülményeit. Úgy vélem, a téma megkívánja, hogy felmutassam a vizsgált időszak előzményeit, s csak ezután kezdjek bele a Győri Szentszék házassági ügyekben való bíraskodásának bemutatásába.

II. A házasság intézményének helye az egyház és az állam hatáskörében

Európában a természetjog eszméinek hatására indult útnak a magánjogi kodifikáció. A természetjog kezdte ki elsőként a házasság intézményét azáltal, hogy csupán szerződésnek tekintette, lévén, hogy a házasság szentségi jellege, ezzel együtt felbonthatatlansága is olyan ismérv, ami a jogi tényeken kívül helyezkedik el.⁴ Kezdetektől fogva feladatának tekintette az egyház, hogy a házasság vitás kérdéseit a keresztény eszmék és értékek érvényre juttatásával oldja meg, de ezektől az értékektől idővel elváltak az állam által definiált értékek és célok.⁵ Egyre nagyobbá vált az igény az egyház és állam teljes elválasztásához, s ezzel párhuzamosan a lelkiismereti szabadság kikiáltásához.⁶

Magyarországon a házasság szekularizálása jóval később ment végbe, mint az európai államok többségében, hiszen a házassági perekben való bíraskodás és az anyakönyvezés egyaránt 1895-ig az egyház kezében volt.⁷ Először II. József uralkodása idején merült fel a házassági jog megreformálása. A felvilágosodás szellemében az uralkodó a házasságot tisztán szerződésnek titulálta, mely kizárólag polgári joghatással bír. II. József a házassági ügyeket, legyen az bármilyen jellegű, az állami bíróságok joghatósága alá vonta.⁸ Ezek az eszmék nem bizonyultak hosszú életűnek, mivel II. Lipót figyelmen kívül hagyta őket, s a házasságokat illető ügyek ellátásával ismét az egyházat bízta meg. A következő évtizedekben a házassággal kapcsolatban inkább a házaspárok vallási hovatartozásából adódó problémák okoztak fejtörést, hiszen Magyarország a vallások tekintetében igen sokszínű volt. A házassági jogra éppen ezért nem volt érvényben egy átfogó szabályozás, hanem az egyes felekezetekhez tartozók mind-mind saját egyházjoguk előírásait követték. A vonatkozó joganyag valósággal áttekinthetetlen volt, de ennek ellenére a házasságkötés procedúrájának szabályozása nem ütközött akadályokba.⁹

Az 1848-as törvények megfogalmazták ugyan egy magánjogi törvénykönyv elkészítésének szükségességét, de a történelem másként alakította az eseményeket: a

⁴ vö. Herger Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006. 35. o.

⁵ vö. Huszár Elemér: Az egyház és állam közti viszony története, Budapest, 1929. 5-6. o.

⁶ vö. Katus László: Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán, in Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848-1918, Magyar Egyháztörténet Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2001. 17-28. o., 19-20. o.

⁷ vö. Ádám Antal: Bölcelet, vallás, állami egyházjog, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2007. 298. o.

⁸ vö. Maróti Gábor: A magyar polgári házasság kezdetei és a mai kánonjogi szemléletmód, in Hitvallás, 12. évfolyam, 2011/3. szám, 15. o.

⁹ vö. Degré Alajos: A polgári házasság kialakulása Magyarországon, in Válogatott jogtörténeti tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 328-341. o. 335. o.

kodifikációt megghiúsította az oktrojált osztrák jog betolakodása. Az osztrák-magyar kiegyezést követően a politikai elit azonban nem felejtkezett el a már régóta esedékes kérdéskör tisztázásáról. A házasság szekularizálása körül igen nagy vita folyt a parlamentben, melynek következtében Szapáry Gyula miniszterelnök 1892-ben le is mondott. A magyar kormány terveire XIII. Leó pápa 1893-ben egy Constanti Hungarorum kezdetű enciklikával válaszolt, melynek várt hatása elmaradt.¹⁰ Végül Wekerle Sándor miniszterelnöknek sikerült keresztülvinnie a törvényjavaslatot (és a többi egyházpolitikai törvényt is), holott az uralkodó, Ferenc József nem kötelezte el magát mellette egyértelműen. Mindenesetre a számok árulkodóak: a törvényjavaslatot 124 ellenszavazat mellett 128 igen támogatta.¹¹ Így született hát meg Magyarország első olyan törvénye (Ht.), mely immáron liberális szellemben inkorporálta az állami házasságot, ezzel létrehozva az egységes állami házasságjogra vonatkozó előírásokat.

Miben mutatkozik meg az, hogy a Ht. elvilágiasította a házasság intézményét? Kiindulópontként lássuk a törvény 29. §-át: házasságot csakis polgári tisztviselő előtt lehet kötni. A törvény taxatív felsorolja, hogy ki számít polgári tisztviselőnek, a felsorolásban viszont egyáltalán nem szerepel egy vallási felekezet lelkésze sem. Nem véletlen, hiszen a Ht. értelmében az a házasságkötés, amely nem az általa megjelölt polgári tisztviselők valamelyike előtt kötött, semmiféle vonatkozásban nem minősül házasságnak,¹² még akkor sem, ha a felek abban a hiszemben vannak, hogy az egyház általi összeadás magánjogi joghatással rendelkezik.¹³

A házasság felbonthatóságának deklarálása homlokegyenest ellentmond a katolikus egyház tanításának, egyben e jogintézmény szentségi jellegének. A házasságot a törvény hatályba lépésétől kezdve csakis bírói ítélettel lehetséges felbontani, a házasság természetes megszűnési oka pedig a halál ténye.¹⁴ A kötés felbontásának lehetőségét a Ht. számos esetben megengedi,¹⁵ a házasság megszűnésének időpontja pedig a bontó ítélet jogerőre emelkedésének napja.¹⁶ Ettől eltekintve az egyház továbbra is hangsúlyozta a szentségi jellegű házasság felbonthatatlanságát, s épp emiatt a későbbiekben is igényt formált a felette

¹⁰ vö. Fabiny Tibor: Az evangélikus egyház jogtörténetének vázlata 1523-1945, in Rácz Lajos (szerk.): Felekezeti egyházjog Magyarországon. Budapest, Unió Kiadó, 124-125. o.

¹¹ vö. Szabó István: Az állami házasság megjelenése és a házasság felbonthatóságának kérdése, in Iustum Aequum Salutare, 4 évfolyam, 2008/3. szám. 49-54. o. 52-53. o.

¹² Ht. 30. §

¹³ vö. Almási Antal: Házassági jog, in Szladits Károly: Családi jog I. kötet, Budapest, 1940. 44. o.

¹⁴ Ht. 73. és 75. §

¹⁵ L.: Ht. 76-80. §

¹⁶ Ht. 88. §

való ítélkezésre. Ez az ítélkezés azonban természetesen nem foglalja magában a házasság polgári oldalán jelentkező joghatásokat.¹⁷

A Ht.-ben az ágytól és asztaltól való elválás önálló fejezetben kapott helyet. A köztudatban élő felfogás, miszerint mindez csupán a jogalkotó katolikus egyház irányába tett kedvezménye, nem túlzás. A Ht. értelmében ugyanis ha a házasság a törvény alapján felbontható, akkor a felbontás helyett alkalmazható az ágytól és asztaltól való elválás, mely tulajdonképpen a felbontás joghatályával bír. Az így elválasztott felek a házassági életközösséget bármikor visszaállíthatják, kivéve akkor, ha az ítélet jogerőre emelkedésétől számított két év letelt, mert ez esetben az ítélet felbontó ítéletté válik.¹⁸ Ezen két éven belül a házasság fennállásának vélelme igenis él, s a kötelék végleges felbontásának lehetősége ugyanakkor, mint amekkora esély van arra, hogy az előírt időn belül a házaspár meggondolja magát és folytatja a közös életet.

Nem mehetünk el szó nélkül az anyakönyvezés problémája mellett sem, hiszen e kérdésben is súrlódott egymással az egyház és állam szerepvállalása. A születések, házasságok és halálesetek közhiteली nyilvántartására és tanúsítására kizárólag az Atv. értelmében arra hivatott közegek által vezetett állami anyakönyvek szolgálnak.¹⁹ Az egyház immáron erről a területről is kiszorult, hiszen lelkész nem volt kinevezhető anyakönyvvezetővé.²⁰ Nem sokkal később az egyház is tett lépéseket az anyakönyvezés szabályozásában, melynek területét az állami törvény igencsak megnyirbálta. X. Piusz pápa 1907-ben bocsátotta ki Ne temere kezdetű dekrétumát, melyben az egyház színe előtt kötött házasságok anyakönyvezését rendezte. A dekrétum értelmében a keresztelek helye szerint illetékes és a házasságkötés helye szerint illetékes plébániák kapcsolatban állnak egymással annak érdekében, hogy a személyi státuszban történt változásokat rögzíthessék.²¹

Az egyház viszonylag későn reagált az egyes államok által a házasság elvilágiasítását deklaráló törvényekre. Az egységes Egyházi Törvénykönyv születése 1917-re tehető, több mint húsz évvel a magyar polgári házasságról szóló törvény hatályba lépése után. Fontos leszögezni, hogy az egyetlen egyetemes és hiteles kánonjogi Kódex szól az egész világ katolikusaihoz, ugyanígy tehát a magyarországi katolikus egyházhoz. A Corpus részletes szabályozást dolgoz ki az egyházi házasság intézményére nézve, érintve a házasság

¹⁷ vö. Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem: Egyházi intézménytörténet, Szent István Társulat, Budapest, 2003. 201-202. o.

¹⁸ Ht. 104-107. §

¹⁹ Atv. 1. §

²⁰ Atv. 9. §

²¹ vö. Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem: Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlata, in Iustum Aequum Salutare, 4. évfolyam, 2008/3. szám, 39-48. o., 45. o.

felbonthatóságának kérdését is. Nyilvánvaló, hogy a katolikus hívők számára irányadó az egyházi törvénymű ugyanúgy, mint az állam által alkotott és kötelezővé tett jogszabály. Egyébként is, e két terület által létrehozott szabályozás hasonló formákban érhető tetten. A teljesség igénye nélkül említhető itt a békéltetés eszközlése, amit a polgári jog is köteles megejteni bontó-és válóperek esetén, illetve megtámadási pereknél is.²² Az indok erre nem más, mint a házasság intézményének közérdekként való deklarálása. A békéltetést a kánonjog is előírja, ugyanerre az elvre hivatkozva. További hasonlóságként konstatalható az, hogy mind az egyházjog, mind pedig az állami szabályozás életre hívja a házasságvédő tisztjét, s a per szakaszai is javarészt ugyanazon aktusokból tevődnek össze.

Lévén, hogy az állami és egyházi hatalom ilyen formán teljesen elvált egymástól, a házassági ügyeket nemcsak a különböző felekezetek által kötött házasságok, illetve vegyes házasságok szerint csoportosíthatjuk, hanem immáron a joghatály szempontjából beszélhetünk egyházi és polgári házasság kategóriájáról. Az államnak ugyanis a Ht. alapján jogában áll szabályokat alkotni a házasság polgárjogi oldalával kapcsolatban, hiszen mint általa védett intézményre tekint rá. Ezen túlmenően azonban a katolikusok házasságot köthetnek Isten színe előtt is, mert a házasságot az isteni terv hozta létre, s így a tisztán katolikus hívők között kötött házasság ügye a katolikus egyház jogkörébe van utalva.²³

Az egyház színe előtt kötött házasság fennállása vagy fenn nem állása szóba sem jön a polgári ítélet kapcsán. A Ht. nem érinti azt a vallásos meggyőződésből felvetődő problémát, hogy akinek a válását polgári hatóság előtt mondták ki, az egyházi házasságának megkísérli-e semmissé nyilvánítását vagy sem. Állam és egyház olyan formán vált el tehát ezzel egymástól, hogy az egyén lelkiismeretére bízta az Isten színe előtt kötött házasság felbonthatóságának lehetőségét és szükségességét. Az egyetemes történelemben lejátszódó folyamatok is igazolják, hogy a 17. század előtt a házasság kapcsán felmerülő kérdések még szigorúan teológiai köntösbe bújtak, s a liberális eszmék terjedésének következtében a törvények egyre inkább elváltak a vallási doktrínáktól és tisztán profán jegyeket kezdtek felmutatni.²⁴

A 20. századtól kezdődően érezhető, hogy az állam igyekszik egyik világnézet irányába sem elköteleződni. Tudniillik, hogy az egyházak is világnézetet hordoznak és képviselnek, de a szekularizáció következményeképp az állam minduntalan semlegesnek kíván mutatkozni e kérdésben.²⁵

²² vö. Szentmiklósi István: A házassági per kézikönyve, Budapest, 1935. 35. o.

²³ vö. Bánk József: Kánoni jog II. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1963. 156-160. o.

²⁴ vö. Roderick, Philips: Amit Isten összekötött - A válás rövid története, Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 74. o.

²⁵ vö. Schanda Balázs: Magyar állami egyházjog, Szent István Társulat, Budapest, 2003. 64. o.

III. Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv elkészítése és a házasság helye a Kódexben

Mint ahogyan a polgári jognak is, úgy az egyházjognak is megvannak a maga forrásai, melyek köre a katolikus egyház két évezredes történelme alatt egyre csak gyarapodott. A források között számos olyan gyűjteménnyel találkozunk, amelyek előírásokat tartalmaznak a házasság intézményére,²⁶ a házasság megkötésének rendjére vonatkozó előírás azonban sokáig, egészen pontosan a XVI. századig váratott magára. 1563. november 11-én a Trentói Zsinat (1545-1563) egy igen fontos dokumentuma látott napvilágot, a Tametsi kezdetű dekrétum, mely előírta a házasságkötés kötelező formáját.²⁷

Az első kizárólagos Egyházi Törvénykönyv a 20. században jött csak létre, ami igencsak késői időpontnak tekinthető, ha figyelembe vesszük a katolikus egyház tekintélyes múltját. A kodifikációra való igény ugyan már az I. lateráni zsinat (1869-1870) idején megfogalmazódott,²⁸ de egészen addig az egyházjog művelői és alkalmazói számára igencsak nehézkes volt válaszokat keresni a felmerült problémákra a jogforrások rengetegéből. Az 1917-es Kódex előtti időkben, tehát a magyar Ht. megszületésének idején az 1582-ben, XIII. Gergely pápasága idején Rómában megjelent gyűjtemény, a Corpus Iuris Canonici volt érvényben. A gyűjtemény több korábbi forrást fogott egybe: Decretum Gratiani (1140), Liber Extra (1234), Clementinae (1317), Extravagantes Ioannes XXII (1325) és Extravagantes Communes (1500).²⁹ Látható, hogy ez a Corpus több száz éves forrásokat tartalmazott, amik között bizony sok apokrif és hamis szöveg is meghúzódott.

Nagy sokára hát, de végül 1904-ben X. Pius pápa rendelte el a hiteles és egyetemes Egyházi Törvénykönyv kodifikációjának elkezdését Arduum sane munus kezdetű motu propriójával. A folyamatot Pietro Gasparri felügyelte, a törvénykönyv elkészítése során pedig Serédi Jusztinián bencés szerzetes, egyházjogász is közreműködött. A munkálatok egészen 1916 decemberéig tartottak, s XV. Benedek pápa hirdette ki 1917. május 2-án, hatályba lépésének napját pedig 1918. május 19-re tették. Elődjéhez hasonlóan a Kódex a Codex Iuris Canonici nevet kapta, s hazánkban is kizárólag latin nyelven volt olvasható.³⁰ A kodifikációt már a modern vívmányoknak megfelelően végezték, ami azt jelentette, hogy az egyházi

²⁶ L.: Erdő Péter: Az egyházjog forrásai, Szent István Társulat, 1998. 15-234. o.

²⁷ vö. Ferenczy Rita-Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem: Az egyházi házasság mint államilag elismert házassági kötelék, in Jogtudományi Közlöny, 2002/4. szám, 184-189. o., 184. o.

²⁸ vö. Kecskés László: A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben, HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2009. 132-133. o.

²⁹ Konek Sándor: Egyházjogtan, Pest, 1867. 86-87. o.

³⁰ vö. Sipos István: Katolikus egyházjog, Haladás Nyomda Részvénytársaság, Pécs, 1943. 19. o.

előírásokat új formában, s rövidebb terjedelemben szerkesztették meg.³¹ A Corpus öt könyvből állt, melyek - idézve a római jogi intézményrendszer hagyományait - a következők: általános szabályok (*normae generales*), személyek (*personae*), dolgok (*res*), eljárások (*processi*) és büntetőjog (*delicta et poena*).

„A Teremtő szándéka szerint a házasság intézménye az ember örök célját, boldogságát szolgálja.”³² Ahhoz, hogy megérthessük az egyház házasságról alkotott nézetét, először a Szentírásból kell kiindulnunk. Az intézményre már az Ószövetségben is utalásokat lehet találni, eszerint célja, hogy fennmaradjon a férfi nemzetsége.³³ Tény, hogy a férfi és a nő megteremtésével Isten meghívta őket nem csupán a szeretetre, hanem a házaséletre is.³⁴ Az Újszövetség a házasság leglényegesebb ismervét fekteti le: a szentségi jelleget. Tudniillik ugyanis, hogy a katolikus egyház a házasságot a hét szentség közé sorolja, ennek indokolása pedig egyenesen az Újszövetségben olvasható: „Férfiak! Úgy szeressétek feleségeteket, ahogyan Krisztus is szeretete az egyházat.”³⁵ A szentségi jelleg tehát abban érhető tetten, hogy a házasság férfi és nő között olyasféle összeköttetés, mint ami Jézus Krisztus és az egyház kapcsolatában mutatkozik meg.³⁶ A szentségi jelleget először a Trentói zsinat nyilatkoztatta ki, s ez adja meg az egyháznak a jogi értelemben vett illetékességet arra, hogy eljárjon a házasságok ügyében.³⁷ A Trentói zsinat kapcsán mondták ki a házasság két lényegi tulajdonságát is, az egységet és a felbonthatatlanságot, amely körülhatárolja e szent szövetség belső rendjét. Ezek a tulajdonságok nem zárják ki a házaspár szabadosságát, hiszen szabadon döntenek arról, hogy hűséget esküdnek egymásnak.³⁸

Az 1917-es Corpusban a házasság már nem kapott önálló fejezetet, mint ahogyan az megszokott volt a dekretális gyűjteményekben,³⁹ hanem a harmadik könyv (*Liber tertius - De rebus*) VII. titulájában (*De matrimonio*) helyezték el. A Kódex szerint a házassági szerződés szentségnek számít a megkereszteltek között.⁴⁰ Visszaköszön a Szent Ágoston által lefektetett hármas cél is: *bonum proles* (a gyermek java), *bonum fidei* (a hűség java) és *bonum sacramentum* (a szentség java).⁴¹ Szent Ágoston – és a CIC álláspontja szerint - ugyanis ez az

³¹ vö. Erdő Péter: Egyházjog, Szent István Társulat, Budapest, 1999. 56. o.

³² Maróti Gábor: A házasság teológiai és kánonjogi alapjai, in *Hitvallás*, 12. évfolyam, 2011/4. szám, 15. o.

³³ vö. Rahner, Karl - Vorgrimler, Herbert: Teológiai Kiszótár, Szent István Társulat, Budapest, 1980. 258-259. o.

³⁴ vö. KKK 1601-1605.

³⁵ Ef 5,25

³⁶ vö. Sipos István-Gálos László: i.m. 45-46. o.

³⁷ vö. Maróti Gábor: A házassági szövetség szentségi karaktere, in *Hitvallás*, 12. évfolyam, 2011/7. szám, 15. o.

³⁸ vö. Maróti Gábor: A házasság egysége és felbonthatatlansága, in *Hitvallás*, 12. évfolyam, 2011/8. szám, 15. o.

³⁹ vö. Sipos István, Gálos László: A katolikus házasságjog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint, Szent István Társulat, Budapest, 1960. 23. o.

⁴⁰ CIC 1012. k. 1.

⁴¹ vö. Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem.: Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlatja, in *Iustum Aequum Salutare*, IV. évf. 3. szám, 39-48. 45. o.

a három dolog, ami miatt jó lehet egy házasság.⁴² Érdekesség, hogy a kánonjog nem beszél családjogról, de ez nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül hagyná. A család küldetése az, hogy megőrizze és továbbadja a hitet, szeretettel vegye körül a gyermekeket, valamint lelki és etikai útvalót adjon számukra.⁴³

A Kódex tizenkét fejezeten át értekezik a házasság intézményéről, az alábbi pontokat kifejtve: a házasság előkészítése, a házassági akadályok általában, tiltó és érvénytelenítő házassági akadályok, a beleegyezés, a házasságkötés formája, a lelkiismereti házasság, a házasságkötés ideje és helye, a házasság jogeredménye, a felek elválasztása, a házasság utólagos érvényesítése és a második házasságkötés.⁴⁴ Az intézményt illetően – s főként jelen dolgozat témájának szempontjából – igen releváns még a negyedik könyv (Liber quartus – De processibus) első részének (Pars Prima – De iudiciis) II. sectiója, ahol is a XX. titulus (De causis matrimonialibus) tárgyalja a házassági perjogot.

⁴² Aurelius Augustinus: De bono coniugali, Clarendon Press, Oxford, 2001. cap. 24. n. 32.

⁴³ vö. Maróti Gábor: A kánoni házasság családjogi vonatkozásai, in Hitvallás, 12. évfolyam, 2011/ 5. szám, 15. o.

⁴⁴ L.: CIC 1019-1143. k.

IV. Köteléki-és válóperek a Győri Egyházmegyei Szentszéki Bíróság gyakorlatában

Már a középkorban az egyháziak vettek részt a vitás házassági ügyek megítélésében, s ennek köszönhetően fokozatosan kifejlődhetett a köteléki perekben való egyházi bíraskodás folyamata.⁴⁵ A történetek magyarázata nem más, minthogy az egyház minduntalan hangsúlyozni kívánta a házasság lényegi tulajdonságát, a felbonthatatlanságot,⁴⁶ így egyben indokolttá is tette hatáskörét.

Szent István egyházszervező tevékenysége révén körvonalazódott az egyházi kormányzat közigazgatási rendje: első királyunk tíz egyházmegyét alapított, melyek egyike volt a győri. Sajnálatos módon a Győri Egyházmegye alapításának pontos dátuma nem ismert, mivel az alapítás tényét megőrző oklevélnek nyoma veszett az idők folyamán. Ennek hiányában az egyházmegye kiterjedésének meghatározása is homályos pontokat rejt magában, már ami a korai időket illeti. Meg kell említeni két olyan eseményt, mely kihatott a Győri Egyházmegye kiterjedésére. Az első ilyen jelentős változás 1777-ben történt, ekkor jött létre a Székesfehérvári és Szombathelyi Püspökség a Győri és Veszprémi Egyházmegyéek területének rovására.⁴⁷ A következő területváltozást a trianoni békediktátum eredményezte: összesen 99 plébániánkat csatolták Ausztriához. Trianon abban viszont nem hozott változást, hogy az egyházszervezet legnagyobb egységei, vagyis az érseki tartományok közül a Győri Egyházmegye továbbra is az esztergomi érseki tartomány részét képezte.⁴⁸

Nem lehet rátérni a dolgozat tárgyára anélkül, hogy ne legyen ismertetve néhány fontos fogalom. Az 1552. kánon értelmében egyházi per (*iudicium ecclesiasticum*) alatt olyan pert értünk, amelyet az Egyház saját bírósága előtt tárgyal és dönt el a nyilvánosság teljes kizárása mellett. A Corpus kiemeli, hogy az Egyház bírói illetékességét ezen ügyek kapcsán saját jogán (*iure proprio*) gyakorolja.⁴⁹ Az illetékesség megállapításához köteléki pereknél is az *actor sequitur forum rei* elve az irányadó, ami annyit tesz: a felperes ahhoz a bírósághoz fordulhat a per kezdeményezése iránt, amely az alperes felett illetékességet gyakorolhat.⁵⁰ A főpásztor illetékessége ilyen formán az alperes lakóhelye (ennek hiányában pótlakóhelye) szerint

⁴⁵ vö. Erdő Péter: Egyházjog a középkori Magyarországon, Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 229. o.

⁴⁶ Először a II. esztergomi zsinat hangsúlyozta az intézmény felbonthatatlanságát, hiszen nem volt megengedhető, hogy a felek egymás éltében új házasságot kössenek egy másik személlyel. vö. Simon Zsigmond: A régi magyar házassági jog általános jellemzése Kálmán király házassági törvényéig, Eger, 1918. 14-15. o.

⁴⁷ vö. Dóka Klára: A Győri Egyházmegye területi változásai, in A Győri Egyházmegye ezer éve (szerk. Kiss Tamás), Palatia Nyomda és Kiadó Győr, 2000. 9-22. o., 9-13. o.

⁴⁸ vö. Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1918-1945, Pannonica Kiadó, 39-44.o.

⁴⁹ CIC 1552-1553. k.

⁵⁰ CIC 1559. k. 3.

állapíttatik meg, ám kiindulópont lehet a házasság megkötésének helye szerint illetékes iudex ordinarius is.⁵¹

A szentszéki bíróságok szervezetének körvonalazásához a magyarországi egyházkormányzat struktúráját kell megvizsgálni. Hazánk (Trianon után) négy érseki tartományból állt, melyek huszonegy püspökséget öleltek fel (a püspökségek álltak az egyházmegyék élén, vagyis az egyházmegyék száma is huszonegyre tehető).⁵² Ezen egységek segítségével határozható meg a szentszéki bíróságok szervezete. A püspökségeken működő bíróságok az alsóbíróságok körébe, míg az érseki, s egyúttal a Rómában székelő pápai bíróságok a felsőbíróságok közé sorolhatók, melyek a püspöki alsóbíróságon hozott ítélet felülvizsgálására jogosultak.

Köteléki-és válóperek első fokon a püspöki bíróságok előtt folytak, s az egyes jogorvoslati eszközök érvényesítése esetén kapott szerepet a másodfokú bíróság, melyet Győr Egyházmegye esetében az Esztergomi Főszentszék látott el.⁵³ Az 1571. kánon a bíróságokkal kapcsolatban további releváns megállapítást tartalmaz: eszerint ugyanaz a bíróság még egyszer nem tárgyalhatja az adott ügyet, vagyis ha már alsófokon ítéletet hozott, akkor másod- vagy harmadfokon már nem foglalkozhat vele.

A bíróságok összetételüket illetően három tagból állnak, tehát köteléki-és válóperekben társas bíráskodás folyik. A megyéspüspök betöltheti elsőfokon a rendes bíró (iudex ordinarius) szerepét, de egy officialis-ra (bíróági helynök) is átruházhatja ezen jogát. A perekben kirendelhető több viceofficialis (másodelnök) is. Az elnökre (klerikus) nézve elvárt követelmény, hogy kánonjogi doktorátussal rendelkezzen, vagy legalább jártas legyen az egyházjog tudományában. Egy ilyenformán felállított társasbíróság szavazattöbbséggel hozza meg döntését, a pert az elnök vezeti. A bírók közül az egyik az előadóbíró (ponens) posztját tölti be, akinek feladatát a neve is mutatja: elő kell adnia a vitás ügyet és az ítéletet.⁵⁴ Megemlítendő, hogy a Corpus előírja, hány bíró (zsinati bíró, iudex synodalis) szükséges minden egyházmegyében. E szerint négynél több legyen, de számuk ne haladja meg a tizenkettőt.⁵⁵

A perek további fontos résztvevői az ügyhallgató, a jegyző, a kötelékvédő, az ügyvéd és a bíróági kézbesítők. Az ügyhallgató (auditor) elnevezése szemléletes, hiszen ő segíti a bírót a per folyamán azáltal, hogy az egyes perbeli cselekmények során pl. megidézi a feleket,

⁵¹ vö. Bánk József: i.m. 426-435. o.

⁵² vö. Gergely Jenő: i.m. 37-41. o.

⁵³ vö. Bánk József: i.m. 436-439. o.

⁵⁴ vö. Sipos István: Katolikus egyházjog, 200-201. o.

⁵⁵ CIC 1385. k. 2.

kihallgatja őket, stb. Lévén, hogy a kánoni per döntően írásbeli, szükség van jegyzőre (notarius), aki rögzíti az egész per folyamatát, a bíró pedig majd a periratokban foglaltak segítségével hozza meg ítéletét. A kötelékvédő (defensor vinculi) mindig jelen van a házassági kötelék semmiségét célzó ügyekben, hiszen ha a bíróság ítélete szerint a házasság kezdettől fogva érvénytelen, a kötelékvédőnek hivatalból fellebbeznie kell. Ennél jóval egyszerűbb a bírósági kézbesítők (cursores) megbízása: a különböző periratok, legyen az bírói végzés vagy ítélet, kézbesíteniük kell a per szereplőinek.⁵⁶

Egyházi per nem létezhet felperes (actor) és alperes nélkül (reus), őket nevezi a Corpus a per alanyainak. A feleknek meg kell felelniük néhány feltételnek. Perbeli jogképességgel kell bírniuk, ez teszi ugyanis a megkeresztelt egyháztagot a per alanyává. A perbeli cselekvőképesség mint előírás megkívánja, hogy mindketten lehetőleg személyesen jelenjenek meg a bíróság előtt. Az ügylegitimáció fogalma e kettő ismeretében válik érthetővé. Az ügylegitimáció tulajdonképpen egy személy számára biztosított jogvédelem, amit az egyénnek jogában áll kérni valamely más személy ellen, illetve akkor is, ha a „másik oldalon” szerepel, mint szenvedő alany.⁵⁷

IV.1. A per introduktív szakasza

A separatio (ágytól-és asztaltól való elválás) és az érvénytelenséget vizsgáló perek (köteléki per) esetén a perfolyamat ugyanazon cselekményekből tevődik össze, ezek bemutatása következik az alábbi alfejezetben a kutatási eredmények feltárásával egyetemben.

A kereset (libellus) a jogérvényesítési igény peres úton történő megvalósítása, benyújtása a kánoni perfolyamat kiindulópontját jelenti. A fentiekben meghatározott illetékes bírósághoz kell benyújtania keresetét a felperesnek, ugyanakkor a Kódex tudni véli, hogy egy per nemcsak kereset benyújtásával, hanem feljelentéssel és törvényes kérelemmel is kezdetét veheti. A vizsgált periratok között egyedül keresetleveleket találtam; e legtöbbször kézzel írott dokumentum kilétéről minden esetben bírói végzés ad tanúbizonyságot, melyben a Győri Szentszék rendszerint indokolja a kereset elfogadását vagy éppen elutasítását. A kereset elfogadását az illetékesség megállapításával és a felperes kereseti jogának megállapításával lehet alátámasztani. A libellus magában foglalja a felperes és alperes adatait, megnevezi a bíróságot, általánosságban vázolja a jogalapot, s a felperes mintegy bemutatja a jegyességtől kezdve a viták, félreértések, problémák állandósulásának folyamatát.

⁵⁶ vö. Bánk József: i. m. 444-450. o.

⁵⁷ vö. Sipos István: Egyházi perrendtartás, 14-15. o.

A bíróság a megfogalmazottak alapján konstatálja azt a percímet, mely alapján megindítja az eljárást. Köteléki pereknél a felperes érvénytelenségi okra panaszkodik, ami lehet tiltó akadály (pl. impotentia, vérrokonság, sógorság, stb.), a beleegyezés hiánya és formahiány is. A Levéltárban köteléki perek esetén az alábbi percímekkel találkoztam: ex capite vis et metus (kényszer és megfélemlítés), ex capite impotentiae ex parte mulieris (impotentia a feleség részéről), propter defectum consensus ex parte mulieris (beleegyezés hiánya a feleség részéről), propter defectum formae (formahiány), sógorság akadály, ex capite amentiae (elmebetegség), impotentia antecedens et perpetua (örökös impotentia).

Separatios pereknél az elválasztás alapjául csak komoly ok szolgálhat, ezt az okot természetesen ki kell emelni a libellusban, s ezek mind-mind az egyik fél hűtlenségére, bűnösségére utalnak.

A kereset visszautasítására is számos esetben lehet precedenst találni. Visszautasítható a kereset, ha benne a percím kettős: a felperes egyrészt erőltetésre, másrészt megtévesztésre hivatkozik.⁵⁸ Hiányos a percím például egy ehhez hasonló indokolás miatt: „(...) *férjemnek a házaseletre egyáltalán semmi érzéke nincsen.*”⁵⁹ Egy további perben a felperesnő ex capite vis et metus kérte házasságának semmissé nyilvánítását arra hivatkozva, hogy csupán egy másik esetleges házasság megkötésétől tartva és azt nem kívánva ment hozzá az alpereshez. A bíróság azonban elutasította a keresetlevelét, mondván, a „rettegett” és a ténylegesen megkötött házasság közt nincsen okozati összefüggés, mint ahogyan azt felperesnő állítja.⁶⁰ A libellust a szentszék azon esetben sem fogadja el, ha a felperes a keresetlevélbeli fogalmazásával azt a benyomást kelti, hogy egész magatartása és a tények sem támasztják alá kellően a kérelmét. Egy konkrét iratban például a felperes maga jelenti ki, hogy beletörődött a házasságba, illetve férjéhez való ismételt visszatérésével is csak azt erősítette meg, hogy a kötelék nem pusztán külső kényszerítő hatások alatt jött létre.⁶¹

A keresetlevéllel kapcsolatos problémák minden esetben egy töről fakadnak. Ennek egy igen egyszerű és nyilvánvaló oka lehetett: a kánonjogban nem jártas laikus emberek néha még saját plébánosuk felvilágosításával sem fogalmazták meg megfelelően és elfogadhatóan a percímet. Az Egyházi Törvénykönyv latin nyelven volt olvasható, mely talán még érthetőbbé teszi az előforduló hibák okát.

⁵⁸ GYEL, C. 440. p.

⁵⁹ GYEL, C. 438. p.

⁶⁰ GYEL, C. 652. p. 76/1926.

⁶¹ GYEL, C. 935. p. 197/1941.

A kereset elfogadásáról értekező végzés elrendeli a peres felek békéltetését (*compositio seu concordia*), ez pedig nem jelent mást, mint a per elhárításának módját. Mivel a házasság a katolikus egyház szemében *bonum commune* (közjó), mindent megtesz annak érdekében, hogy a felek ne bontsák fel a köztük létrejött köteléket.⁶² A békéltetés lebonyolításával a bíróság megbízhatja a vizsgálóbíró, de gyakran e feladatot átruházta a felek plébánosára. Ez esetben a plébánosnak kötelessége figyelmeztetni a feleket az oltárnál tett esküjükre, továbbá arra, hogy tegyenek eleget házastársi együttélésüknek annak érdekében, hogy szeretetben és egyetértésben éljenek egymással az egyház tanításainak megfelelően.⁶³

Arra is van mód, hogy a bíróság a békéltetést mellőzze. Ennek gyakori példája az, ha a felek, elintézték a polgári válást, mással kötnek házasságot polgári hatóság előtt, s csak jóval később kérik régi házasságuk egyházi úton való érvénytelenítését. Így tehát a békéltetés teljes mértékben célszerűtlen, s ilyenkor a szentszéki bíróság e lépést kihagyván rögvést a perfelvételről gondoskodik.⁶⁴ Békéltetés olyan esetben sem mutathat fel eredményt, ahol az egyik házastárs elmebeteg, ezért a per elhárítása itt is mellőzhető.⁶⁵ Az is megesett, hogy a felperes beleegyezett a békéltetésbe. Ennek oka az volt, hogy a vizsgálóbíró tudára adta a perköltség összegét, amit pedig ő nem volt hajlandó letenni.⁶⁶ Máskor éppen a plébános békéltetési közbenjárására a házastársak megpuhulni látszottak, olyannyira, hogy a plébános megkérte a Győri Szentszéket az eljárás felfüggesztésére, mert feleslegesnek látta a perfelvétel megtételét.⁶⁷

A per következő lényegi mozzanata az, hogy a bíró az alperest „*in ius vocavit*”, perbe hívja, tehát megtörténik az idézés (*citatio*), s a per ténylegesen kezdetét veszi. A kánonjog szerint az alperesnek az írásban való idézéskor meg kell kapnia a felperes keresetlevelének másolatát is. Ahogyan a keresetnek, úgy az idézésnek is rendelkeznie kell néhány kellékkel: mely bíró előtt és milyen ügyben kell megjelenni az alperesnek, ki nevezte meg őt alperesként, a megjelenés helye és időpontja.⁶⁸

Az Egyházi Törvénykönyv ezen a ponton, a per lényegi tárgyalásának megkezdése előtt kívánja meg a bíróság személyeinek eskütételét. Az eskü célja az, hogy a bíróság tagjai feladatukat az előírásokhoz igazodva végezzék el. Ha a bírósági személy az adott ügyben csak

⁶² vö. Bánk József: i.m. 463-465. o.

⁶³ GYEL, C. 180/1920.

⁶⁴ GYEL, C. 594. p. 967/1924.

⁶⁵ GYEL, C. 898. p. 102/1937.

⁶⁶ GYEL, C. 13/1921.

⁶⁷ GYEL, C. 336/1925. és 51/1925.

⁶⁸ vö. Sipos István: Katolikus egyházjog, 210. o.

mint delegált jár el, akkor a konkrét ügy tárgyalása előtt teszi le esküjét, egyébként az eskütétel hivatalba lépéskor történik.⁶⁹ A Győri Egyházmegyei Levéltárban a vizsgált peranyagban egyedül a házasságvédő eskütételének tényéről találtam dokumentumot. Az eskü szövegéből kitűnik, hogy a házasságvédő substitutus defensor vinculi, csak helyettes házasságvédő, ezért volt szükséges tehát az adott ügy kapcsán való eskütétele.⁷⁰

Az 1726. kánon megfogalmazásából kitűnik, hogy miután az alperes formálisan ellentmond a felperesnek, ezáltal kifejezésre juttatja a bíróság előtt a saját perlekedési szándékát. Így tehát az alperes egyértelműen elhatározza, hogy alanya lesz a pernek, amely tényből fakadóan megtörténik a perfelvétel (litis contestatio). A Kódex kiemeli, hogy a felperes kérelmét és az alperes kontradikcióját a bíró jelenlétében jegyzőkönyvbe kell venni, s ha az alperes nem jelenne meg, makaccsá (contumax) nyilvánítják.⁷¹ Makacsság igen kevésszer fordult elő az 1918-1945 közti időszakban a Győri Szentszéki Bíróságon. Az egyik ilyen jelenséget felmutató perben az alperes kétszeri idézés után sem mutatott hajlandóságot arra, hogy megjelenjék a Szentszék színe előtt, holott az idézést megkapta, legalábbis a tanúsítványok szerint. A bíróság ezért egy végzésben úgy döntött, hogy az alperest makacsnak nyilvánítja, az eljárást pedig a reá való tekintet nélkül folytatja le.⁷² Az 1846. kánon azonban lehetővé teszi az elmakacsolt félnek szándéka megváltoztatását, mely lehetőséggel az említett perben az alperes élt is, így idővel elrendelték kihallgatását.⁷³

A perfelvétellel megfogalmazódik a per konkrét tárgya is.⁷⁴ A litis contestatio joghatálya így a következőkben áll: ettől fogva már nem lehetséges változtatást végrehajtani a kereseten, illetve a bírónak elég időt kell kiszabnia a felek számára a bizonyítékok felmutatására.⁷⁵

Ilyenformán tehát körvonalazódik, hogy kánoni köteléki-és válóperek a perfelvétellel veszik kezdetüket, s a jogerős ítélettel, esetleg más perzáró cselekménnyel végződnek. Ez a hosszú szakasz maga a perfolyamat, az instantia litis. A per azonban nemcsak „természetes úton” válhat bevégezetté; az instantia megszakadhat (pl. a peres fél halála, perlési képesség vagy ügylegitimáció elvesztése), megszűnhet (a perfelvételtől számított két éven belül semmiféle perbeli cselekmény nem történt) és lemondással is véget érhet.⁷⁶ A gyakorlatban ezek közül a halál bekövetkeztére találtam precedenst. Az adott ügyben a keresetlevél 1931. március 31-én kelt, az alperesnő viszont még a per lezárta előtt, 1935. január 9-én meghalt.

⁶⁹ CIC 1620-1621. k.

⁷⁰ GYEL, C. 345/1924.

⁷¹ CIC 1727. k.

⁷² GYEL, C. 999/1925.

⁷³ GYEL, C. 110/1926.

⁷⁴ CIC 1726-1730. k.

⁷⁵ vö. Bánk József: i.m. 511. o.

⁷⁶ vö. Bánk József: i.m. 512-514. o.

Emiatt a további eljárás tárgytalanná vált, a pert a bíróság megszüntette.⁷⁷

IV. 2. A bizonyítási eljárás

A bizonyítás (processus probatorius) igen releváns szakasz a perben, hiszen itt dől el a felek kérelmének sorsa. „Bizonyítani nem más, mint a bíró meggyőződését kialakítani az eljárás kiemelkedő tényeinek a meglétéről vagy hiányáról.”⁷⁸ A kánonjog értelmében azonban nem kell bizonyítani az ún. közismert tényeket, a jogvélelmet és az elfogadott tényeket, minden mást azonban igen. Köteléki-és válóperekben is érvényesül a szabad bírói mérlegelés alapelve.⁷⁹

Ahogy a polgári hatóságok előtt zajló perekben, úgy itt is áll az az elv, mely szerint az köteles bizonyítani, aki valamit állít. Természetesen csak a tényeket kell bizonyítani, ugyanis *iura noscit curia*, vagyis a bíróság ismeri a jogszabályokat és azok megfelelő alkalmazását. A bizonyítást akkor lehet teljesnek mondani, ha a bizonyítékok erkölcsi bizonyosságról tesznek tanúbizonyságot, máskülönben csak részben szólhatunk *probatio plenaró*. A Törvénykönyv házassági ügyekben a tanúvallomást, az okirati bizonyítást és a szakértői véleményt jelöli meg bizonyítási eszközökként.⁸⁰

A Győri Szentszék gyakorlatában a perfelvételt a peres felek eskütétele és kihallgatása követi. A felek vallomására elsőszámú bizonyítási eszközként lehet tekinteni. A kihallgatást a vizsgálóbíró rendeli el, a folyamat pedig a házasságvédő által összeállított kérdőpontok alapján megy végbe. Előfordult azonban nagyon is gyakran, hogy a felek kihallgatását saját plébánosuk tette meg bírói felhatalmazás alapján, egy hivatásos szentszéki jegyző társaságában. Ilyen esetekben a bíróság először a csatolt esküminta elmondását és aláírását várja el, a kihallgatás elvégzése után pedig a jegyzőkönyvet fel kell küldeni a szentszéki bíróságnak.⁸¹ Arra azonban nincsen lehetőség, hogy valamely fél rögvest írásban fogalmazza meg válaszait. A vizsgált peranyagban találtam is erre utaló kérdést, melyet a vizsgálóbíró a Szentszékhez intézett. A válasz a következő volt: szabályszerű és teljes értékű vallomást csak úgy lehet tenni, ha személyesen megjelenik a peres fél a bíróság előtt, vagy ha a kihallgatással

⁷⁷ GYEL, C. 825. p. 656/1931. és 297/1935.

⁷⁸ Idézi: Hársfai Katalin: Egyházi eljárásjog, Szent István Társulat, Budapest, 2006. 168. o.

⁷⁹ vö. Stephanus Sipos: *Enchiridion iuris canonici ad usum scholarum et privatorum concinnavit, Societatis Sancti Stephani*, Budapest, 1947. 198. §

⁸⁰ vö. Sipos István: Egyházi perrendtartás, 31-33. o.

⁸¹ GYEL, C. 140/1938.

megbízott plébánosa előtt teszi meg ezt a cselekményt.⁸²

A vallomástétel előtt és után letett eskü szövege különböző. A válaszok megadása előtt a felperes és az alperes az alábbi formulát mondja el: „*Én (név) esküszöm az igaz, élő Istenre, hogy házassági ügyemben a tiszta igazságot fogom vallani, amint azt Isten és lelkiismeretem előtt igaznak találom, anélkül, hogy valamit hozzáadnék, belőle elvennék, vagy rajta változtatnék. Isten engem úgy segéljen és a szent Evangélium, melyet kezemmel érintek.*” A vallomástétel után leteendő eskü kihangsúlyozza a felek titoktartási kötelezettségét: „*Én (név) esküszöm az igaz, élő Istenre, hogy házassági ügyemben a tiszta igazságot vallottam és míg ez az ügy befejezést nem nyer, sem a feltett kérdéseket, sem a rájuk adott feleleteket senkinek el nem mondom.*”⁸³

A peres felekhez intézett kérdések először személyes adatok illetnek, úgy mint a név, vallás, kor, foglalkozás és lakóhely megadása, s ugyanezeket megkérdezik a másik félről is. A vallomás további részében a felperesnek és az alperesnek ki kell térnie arra, hogy továbbra is fenntartja-e a keresetlevélben foglaltakat, s hogy hajlandó lenne-e újra felvenni az életközösséget. A házasság érvényességének megállapítása ügyében indult eljárásban e ponton mindig kitérnek a házasság előtörténetére: hol ismerkedtek meg a felek, mit éreztek egymás iránt, ki vetette fel a házasságkötés gondolatát, kinek a részéről merült fel az erre való kényszerítés, stb. Kényszerítés fennállásakor fontos tisztázni, hogy az esküvő idején a kényszerített fél mennyire mutatott hajlandóságot a házasság ügyében, magatartása utalt-e boldogtalanságra.⁸⁴ Impotenciás pereknél a kérdések igyekeznek megvilágítani azt, hogy a házasság előtt az egészséges fél tudott-e a másik betegségéről, s tisztázni kell olyan részletkérdéseket is, amelyek a testi hibák valószínűségét firtatják.⁸⁵ Separatio ügyében a vizsgálóbíró vagy a helyi plébános a szakítás, a másik fél elhagyásának körülményeit igyekszik megvizsgálni, a békétlenség és a folytonos perlekedés okaival egyetemben. Minden egyes házassági ügyben közös az, hogy a felek vallomásuk végén megnevezik azokat a tanúkat, akik alátámasztják az általuk mondottakat.

A tanúvallomásokat olvasva fogalmazódott meg bennem először, hogy azok a személyek, akik egyházi házasságuk kapcsán éltek az egyház iurisdictiójával, vajon mely társadalmi rétegből származtak? A jegyzőkönyvek kendőzetlenül tükrözik a tanúk és peres felek szavait, melyek sokszor nem épp művelt, iskolázott személy benyomását keltik. A keresetlevélben is számtalanszor lehet találkozni a 'napszámos', 'földmíves', és

⁸² GYEL, C. 637/1925.

⁸³ GYEL, C. 49/1938.

⁸⁴ GYEL, C. 644. p. 904/1925.

⁸⁵ GYEL, C. 105/1919.

'háztartásbeli' megjelölésekkel, s ismételten ugyanezen rétegek tagjai miatt kérte a bíróság a szegénységi bizonyítvány felmutatását, amivel mentesülhettek a perköltségek letétele alól. A peres felek képviselője gyakran mint szegények ügyvédje jelent meg a periratokban.

Az Győri Egyházmegyei Levéltár periratai közt minden ügy esetén igénybe vették a Corpus által is említett tanúvallomást, hiszen a szentszéki bíró a házasságok közvetlen környezete elmondásán keresztül bizonyosodhat meg az általuk állított tények igazáról vagy ennek ellenkezőjéről. A tanúk feladata az, hogy a Szentszék előtt az ügyre vonatkozóan vallomást tegyenek. Tanúkat az érdekelt peres felek állíthatnak, de ugyanezt megteheti a kötelékvédő is. Házassági ügyekben szóba kerülhet még, hogy a bíró hivatalból is kihallgasson tanúkat. A Törvénykönyv egy negatív felsoroláson keresztül fejt ki, hogy kik nem szerepelhetnek tanúként: gyanúsak, alkalmatlanok, tanúskodásra képtelen és tanúvallomás megtétele alól mentes személyek.⁸⁶

A tanúk kihallgatása egyenként megy végbe, az alábbi részfolyamatok szerint: először a személyazonosság igazolására kerül sor, majd az eskütétel következik,⁸⁷ utána pedig a peres felekkel való kapcsolatának feltérképezése. A tanúkhöz intézett kérdéseknek rövidnek, szigorúan az adott ügyre vonatkozóan és olyannak kell lenniük, melyek nem hordozzák magukban a rájuk adható válasz lehetőségét.⁸⁸ A vallomástétel szóban történik, a kihallgatást a bíró vagy valamely meghatalmazott officialis végezheti el. A tanú szájából elhangzott feleleteket a jegyző írásba foglalja, úgy, mint az eskü megtörténtét. A jegyzőkönyvet felolvassák a tanúvallomás megtétele után; ha a tanú semmi változtatást, hozzáfűzést nem kíván tenni, akkor maga a tanú, a kihallgató bíró, a kötelékvédő és a jegyző is kézjegyével látja el. A következő lépést a vallomások közzététele jelenti, bár bírói aktus révén ez megtehető a teljes bizonyítási eljárás végeztével is.⁸⁹

A gyakorlatban többször is találkoztam azzal a jelenséggel, hogy a tanúk kérdőpontjait egy általános és egy részletes részre bontották, melyet fel is tüntettek a periratokon. Az általános rész tartalmazza az adott tanú személyes adatait és a peres féllel való kapcsolatára vonatkozó kérdéseket (barátságban vagy ellenséges viszonyban áll a peres felekkel, van-e közöttük rokonság vagy sógorság). E általános kérdések végezetül arra igyekeznek rátapintani,

⁸⁶ vö. Bánk József: i.m. 520-522. o.

⁸⁷ Az eskütétel – a peres felek esküjéhez hasonlóan – szintén helyileg bevett formula szerint alakul: „*En N. N. esküszöm az igaz, élő Istenre, hogy a X-Y házassági köteléki perben mint tanú, félretéve minden emberi tekintetet, barátságot vagy ellenségeskedést, legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint a tiszta igazságot fogom vallani. Isten engem úgy segéljen.*” L.: GYEL, C. 49/1938.

⁸⁸ CIC 1775. kánon

⁸⁹ vö. Sipos István: Egyházi perrendtartás, 39-41. o.

hogy a tanú nem kap-e esetleg valamit vallomásaért, nincs-e betanítva vagy utasítva, s van-e mindezekből neki bármiféle haszna vagy kára.⁹⁰ Ha ugyanis a tanút ilyen formán megvesztegették, akkor vallomása semmiképpen sem lehet hiteles és nem tükrözheti az igazságot.

A részletes kérdések valóban magukban hordozzák a Kódex általi kíváncsiságait, melyekről fentebb már esett szó. Ezek a kérdések az esetek nagy többségében az esküvő körülményeit célozzák, hiszen, ha a házasság érvényességének megvizsgálása forog kockán, akkor elengedhetetlen megvizsgálni, hogy az esküvőn milyen jeleket lehetett észrevenni a házaspáron. Ezekből lehet ugyanis arra következtetni, hogy a házasság valóban kényszer és félelem alatt kötött, vagy hogy a felek tényleg szabad akaratukból fogadtak-e egymásnak hűséget, stb. Nem utolsósorban a kérdőpontok gyakran rátérnek a felek és közvetlen családtagjaik természetére is.⁹¹ A kérdések attól függően változnak, hogy mi a vita tárgya, mert ha pl. házasságtörés történt, akkor a házasságtörő fél és a harmadik személy viszonyát is fel kell térképeznie a bíróságnak a tanúk elmondásai alapján.⁹² A kérdések máskor érinthetik a felek egyes tulajdonságait; a házasságvédő például előszeretettel fogalmazott meg olyan kérdéseket, melyek arra keresnek választ, hogy a házaspár becsületes, őszinte emberek-e.⁹³

Az érvényesség vizsgálata során igen érdekes dokumentumok bújnak meg egyes perek iratanyagai között, ún. szavahihetőségi bizonylatok. Az olvasottak alapján – és tegyük hozzá, e bizonylatok ritkasága miatt is – lehetséges, hogy a szentszéki bírók vagy a házasságvédő utasítására történhetett ilyen dokumentumok kiállítása, melynek összeállítása a peres felek és a meghallgatott tanúk plébánosának feladata volt. Értelme nem más, mint a szentszék munkájának elősegítése azáltal, hogy a helyi plébános nyilatkozik az általa jól ismert személyek megbízhatóságáról.

Az egyik szavahihetőségi bizonylatban az esperesplébános például a következőket írja felperesről: „*A felperes vallásos, kissé együgyű, templomba járó, szorgalmas napszámos, erkölcsös és megbízható ember.*” Ellenben alperesnőről az alábbiakat állítja: „*Alperes szerintem terhelt, korlátolt beszámíthatóságú, zárkózott, makacs természetű nő. Semmi feltűnő erkölcsi hiányban nem szenved. Azelőtt rendesen járt templomba, de mióta férjét elhagyta, nem jár.*”⁹⁴ Egy másik ügyben a plébános elismeri a felek szavahihetőségét, ugyanakkor hozzáteszi, hogy lehetségesnek tartja, hogy egyéni érdekük befolyásolja vallomásukat, mert

⁹⁰ GYEL, C. 16/1930.

⁹¹ GYEL, C. 644. p. 344/1926.

⁹² GYEL, C. 615. p. 719/1925.

⁹³ GYEL, C. 410/1926.

⁹⁴ GYEL, C. 807/1938.

már igencsak szeretnének elválni egymástól.⁹⁵ Nem elhanyagolandó ismertetni egy olyan tanúról írtakat sem, aki a plébános szerint rendkívül vallásos lelkületű nő, megbízható, erkölcsös és jó hírnévnek örvend.⁹⁶ A bíróság a felperessel kapcsolatos általános véleményre is kíváncsi lehet, s előfordul, hogy ez éppen negatív fényben tüntet fel valakit: „Általában elítélik, mert az első nála az érdek, az anyagi jólét. A falu beszéde szerint most egy itteni elvált asszonnyal van erkölcstelen viszonyban, szintén érdekből.”⁹⁷

Az okirati bizonyítás (probatorius per instrumenta) az összes bizonyítási eszköz között indokoltan érdemli ki az objektív jelzöt.⁹⁸ Okirati bizonyítás során a múltban történekekről lehet bizonyosságot szerezeni. Ezeknek a tényeknek a hitelét és valóságát maga az okirat őrzí, s természetesen annál relevánsabb bizonyíték, minél pontosabban van benne rögzítve valami. Közokiratot (documentum publicum) az egyház is és az állam is létrehozhat. Az egyház kezéből származó iratok például: egyházi jegyzők okiratai, egyházi bírósági okiratok, anyakönyvek, keresztelei és bérnálósi iratok, házasságlekötésre vonatkozó iratok, stb. Az állam által alkotott közokiratokat illetően a valódiság vélelmét mindaddig el kell fogadni, míg az irat hitelességének ellenkezője be nem bizonyosodik. Ezen túl említést érdemel az eredeti (documentum originale) és hitelesített okirat (documentum exemplar authenticum), tudniillik egy okirat akkor bírhat csak bizonyító erővel a kánoni per során, ha azt eredetiben vagy hitelesített másolatban (kézírásos másolat, mely pecséttel hitelesítetté válik) tárják a bíróság elé.⁹⁹

Okirati bizonyítás a házasságlekötésről kiállított egyházi anyakönyvről készült kivonat (házasságlevél) szintjén minden vizsgált periratban tetten érhető. A kivonat az esketés időpontjáról, a házassultak nevééről, születési helyéről, lakóhelyéről, vallásáról, életkoráról, szüleinek nevééről, illetve a tanúk és az esketést végző lelkész adatairól tanúskodik. A házasságlevélben arról is meg kell emlékezni, hogy a házasságlekötést kihirdették-e, illetve hogy a hirdetés alól vagy valamely házassági akadály alól fel voltak-e mentve a felek. Ezen utóbbi kritériumok a házasság érvényességének megítéléséhez szükségesek.¹⁰⁰

A magánokirati bizonyításnál jogi szempontból sokkal érdekesebb tényekről mesélnek a mellékelt polgári ítéletek kivonatai. Az, hogy oly sok esetben megtaláltam a polgári ítélet

⁹⁵ GYEL, C. 315/1939.

⁹⁶ GYEL, C. 46/1935.

⁹⁷ GYEL, C. 963. p.

⁹⁸ vö. Hársfai Katalin: i.m. 177. o.

⁹⁹ vö. Bánk József: i.m. 532-534. o.

¹⁰⁰ A tatabányai plébánia házassultak anyakönyvéből, 42. folyó szám, in Komárom vármegye, I. kötet 142. lap, l.: GYEL, C., 897. p. 118/1936. m.

másolatát, a norma recipiatio elvét támasztja alá, vagyis azt, hogy az egyház befogadja és elismeri az állam által kibocsátott iratokat. Ezek a dokumentumok quasi hipotézisként értelmezhetőek, segítik az egyházi eljárást. Vannak ugyanis olyan tények, melyekről az egyház önmagától nem értesülhet, csak ezeken keresztül, pl.: a felek által elkövetett bűncselekményről, arról, hogy a polgári hatóság melyik félnél helyezte el a gyermekeket, stb. A teljesség igénye nélkül a következőkben ezen ítéletek tartalmára térnek ki.

Az egyik bemutatni kívánt polgári ítélet leszögezi, hogy a felperes azért kérte házasságának felbontását, mert felesége nem volt hajlandó a házassági tartozás teljesítésére (Ht. 80. §). A bizonyítás során azonban megvilágosodott a bírák előtt, hogy felperes kérelmét el kell vetni, a bontóokra fektetett keresete ugyanis alap nélküli, felperes ugyanis feleségét elhagyta, s egy másik nővel állt össze, akit teherbe is ejtett. A polgári bíróság úgy találta igazságosnak, ha az alperesnő időközben benyújtott viszontkeresetének ad helyet, így pedig a Ht. 85. §-a alapján vétkesnek nyilvánítja felperest.¹⁰¹ Az egyházi per e kérdésben így bevégzetlen házasság alóli felmentés kiadására irányult (mivel a házasságot nem hálták el). A Sacra Congregatio megállapította a nő érintetlenségét az orvosi vizsgálat eredményei alapján, a felmentést pedig megadta.¹⁰²

Más esetben a Ht. 77.§-a szolgált megoldásként a felperesnek, akit férje jogos ok nélkül hagyott el. A polgári bíróság ismételten hivatkozva a 85. §-ra vétkesnek nyilvánította a férjet, a válást pedig ezen indokok alapján mondta ki.¹⁰³ A Győri Szentszék előtt a felperesnő házasságának kezdettől fogva semmissé való nyilvánítását kérte propter conditionem appositam et non verificatam, tudniillik a házasságot csak azzal a feltétellel kötötte meg, ha a vőlegény valóban építész-mérnök, ő ugyanis magát annak mondta. A házasságkötés után derült csak ki, hogy a férfi nem rendelkezik építész-mérnöki hivatással, így az eszmei családi boldogságról többé szó nem lehetett köztük.¹⁰⁴

A további polgári ítéletek mint okirati bizonyítási eszközök kapcsán kivétel nélkül minden esetben a Ht. már említett 70. § a) bekezdése, valamint a 80. és a 85. § szerepelnek bontó okként. Ennél azonban sokkal változatosabbak az ezen ügyeket érintő egyházi bírósághoz benyújtott keresetek és a pert eldöntő ítéletek. Egyesek például a szabad elhatározás hiányáról és ezzel összefüggésben az apa oldaláról felmerülő kényszerítő befolyásra hivatkoztak az egyház előtt,¹⁰⁵ máskor a felperesnő férjétől való ágy-és asztaltól

¹⁰¹ A Soproni Királyi Törvényszék 1023/10. (1917) számú ítélete, l.: GYEL, C. 8/1920. m.

¹⁰² GYEL, C. 333/1919.

¹⁰³ A Győri Királyi Törvényszék 4047/1920/5. számú ítélete, l.: GYEL, C. 605. p. m.

¹⁰⁴ GYEL, C. 605. p. 417/1927.

¹⁰⁵ GYEL, C. 215/1939.

való elválást kért, melyet a bíróság örökös időre állapított meg.¹⁰⁶ Előfordult az is, hogy a felperes nem jelölt meg olyan okot keresetében, mely alapján megállapíthatóvá vált volna házasságának semmissége. A bíróság így pedig megfelelő érvénytelenítő ok hiányában elutasította a libellust.¹⁰⁷ Van, hogy a polgári ítélet indokolása is kitér a házasság el nem hálására,¹⁰⁸ mely tényező visszaköszön a szentszéki végzésekben. Egy konkrét ügyben a felperes *ex capite impotentiae relative mulieris*-re hivatkozott, ám az egyházi hatóság ítéletileg kifejtette, hogy ez bíróilag meg nem állapítható, s azt javasolta a felperesnek, hogy *dispensatio*ért forduljon az Apostoli Szentszékhez.

A bizonyítás további fontos módszerét a szakértők általi bizonyítás jelenti. Szakértők alkalmazására a bizonyítási szakaszban azért van szükség, hogy a bíróság felvilágosítást kaphasson saját hiányos ismeretei kiegészítése érdekében. Az 1792. kánon kijelenti, hogy valamely tények igaz oldalát vagy éppen bebizonyítását tűzheti ki célul a törvény, vagy maga a bíró a szakértői bizonyítás eszközzésével. Impotenciás perekben a szakértők személyében két orvost kell kijelölni a férfi, két orvosnőt és egy matrónt pedig a nő kivizsgálásának céljából. Amencia (elmebaj) esetében ismételt két tapasztalt orvosra van szükség. A bíró, mielőtt kijelölné a szakértőt, kikéri a kötelekvédő véleményét. A szakértők számára is kötelesség az eskütétel, illetve a bíróság végzése alapján kiállított eljárási pontok követése. Szakértői vélemény megtétele lehetséges mind írásban, mind pedig szóban, amikor is ismerteti, hogy *qua via et ratione*, vagyis milyen úton és módon látta el feladatát. A szakértőket külön tiszteletdíj illeti.¹⁰⁹

A Győri Egyházmegyei Szentszéki Bíróság gyakorlatában *impotentia* és *amencia* ügyében találkoztam orvosi szakértői véleményekkel. Bár nem a dolgozat témája, de megjegyzendő, hogy bevégtetlen házasságokkal kapcsolatban minden ügyben történik orvosi vizsgálat, hiszen az Apostoli Szentszéknek a szakértői véleményre támaszkodva kell állást foglalnia a házasság bevégtetlenségéről. Elemzésemben nem kívánok kitérni erre, ehelyett *impotentia* és *amencia* gyanújának fennállása esetén megejtett szakértői véleményekre koncentrálok.

A Kódex által említett, az egyes bíróságok előírásainak való megfelelés irányelvei *impotentia generandi* (nemzési képtelenség) ügyében egy konkrét perben például a következők voltak: elvárt, hogy a szakértők egyenként és külön végezzék el a vizsgálatokat,

¹⁰⁶ GYEL, C. 925. p. 87/1942.

¹⁰⁷ GYEL, C. 951. p. 62/1943.

¹⁰⁸ A Soproni Királyi Törvényszék 1162/1939/21. számú ítélete, l.: GYEL, C. 199/1941. m.

¹⁰⁹ vö. Bánk József: i.m. 527-531. o.

még hozzá úgy, hogy egymással ne közöljék az eredményt. Az orvosi véleményben ki kell emelni, hogy milyen érvekre alapozza az orvos az előterjesztett következtetéseit. Az ítélet szempontjából igen releváns annak tisztázása, hogy a megállapított impotentia a gyógyíthatóság szempontjából milyen jellegű, történetesen megszűnik-e magától, vagy csak orvosi beavatkozás segíthet-e rajta. Végezetül az irányelvek arra a kérdésre várják a választ, hogy az orvosszakértő nézőpontjából a vizsgált személy köthet-e vagy köthetett-e érvényes házasságot ebben az állapotban.¹¹⁰

Egy amenciás per kapcsán a felperest megkérte a bíróság arra, hogy felesége egészségi állapotáról a házasságot megelőző időre vonatkozó orvosi bizonyítványt szerezzen be. A szakértő az alábbiakat állapította meg a feleség feltehetőleges elmebajáról: *„Arcán degenerációra utaló stigmák észlelhetőek, ezzel összefüggésben tekintete üres és kifejezéstelen. Változékony hangulatú, könnyen befolyásolható, elhatározási képessége igencsak csekély, mi több, asszociációs képessége hiányos. A házasság fogalmát ismeri, de hiányzik nála a családi megértés és a házastársak egymás iránti kötelességérzete”.*¹¹¹ Az orvos a megállapításokat összegezve úgy vélte, hogy a nő nem nyilvánítható elmebetegnek, de van egy bizonyos vele született korlátozott elhatározási képessége, ami így pedig a házasságkötés előtt is már fennállt. A szakértői vélemény ellenére az ítéletben a bíróság inkább a tanúk szavának adott igazat, akik szerint alperesnőben megvolt az akaratelhatározás a házasságkötés alkalmával.¹¹²

Már történt utalás arra, hogy a kánoni eljárásjog bizonyos esetekben vélelmekkel él. Egy vélelem alkalmazása annyit jelent, hogy elfogadunk egy valószínűnek mutató tény, ami történetesen egy bizonytalan kérdést illet. Az 1825. kánonban található meg a kánonjog által elismert vélelmek sora; eszerint van törvényes vélelem (*praesumptio iuris*), s ember által alkotott vélelem is (*praesumptio hominis*), melyet a bíró statuál. A törvényes vélelemnek két fajtája van: egyszerű törvényes vélelem (*praesumptio iuris simplex*) és abszolút vélelem (*praesumptio iuris et de iure*). Az 1827. kánon fejti ki, hogy aki mellett a jogvélelem szól, annak nem kell bizonyítania, hiszen ez a másik fél feladata. Ha viszont ez utóbbi személy nem él a bizonyítással, akkor az ítélet annak a javára születik majd, aki mellett a jogvélelem is kiállt.¹¹³

Matrimonium gaudet favore iuris – szól az 1014. kánon, mely deklarálja a házasság

¹¹⁰ GYEL, C. 274/1941.

¹¹¹ GYEL, C. 899. p. 266/1938.

¹¹² GYEL, C. 899. p. 88/1939.

¹¹³ CIC 1825-1828. k.

jogkedvezményben való részesülését, mely a házasság érvényességének megvizsgálása során hangsúlyozandó.¹¹⁴ Az egyház, lévén, hogy a házasság felbonthatatlansága mellett foglal állást, mindenkor a házasság érvényességét hirdeti. Ha ugyanis maga az egyház szembeszállna az érvényességgel, akkor magát az isteni jogot sértené meg, amely ezt a jogkedvezményt is létrehozta. Kétség esetén tehát ehhez a tételhez kell fordulni, s addig kell emellett kitartani, míg ennek ellenkezője be nem bizonyosodik. Ha az egyik házас fél támadja az érvényességet, neki kell bizonyítani a saját igazát, s amikor teljessé válik a bizonyítása, a bíróság csak akkor tekint el az említett vélelemtől.¹¹⁵

IV. 3. A per befejező szakasza

A periratok megtekintésére (*publicatio processus*) való jogosultság jelenti tulajdonképpen a periratok közzétételét, amelyet a per befejező szakaszában, tehát a bizonyítási eljárás végeztével tehetnek meg a felek. A felperesnek és az alperesnek ekkor arra is lehetősége van, hogy a periratokról másolatot kérjenek, valamint megtekinthetik a tanúvallomásokot is, mivel a tanúk kihallgatása sok esetben a felek kizárásával megy végbe. A periratok közzététele után újabb tanúk meghallgatása is felmerülhet. A bíróság elnöke kijelöl egy időpontot, ameddig a felek és a kötelékvédő (akit megillet az utolsó szó joga) megtehetik észrevételeiket, kiegészítéseiket az ügyben, s ha már nincs egyéb hozzáfűznivalójuk, akkor végül elérkezik a perbezárás ideje. A per bezárásával (*conclusio in causa*) a bizonyítási szakasz egy teljesen lezárt, bevezetett fejezetté válik, azonban házasság ügyében (mivel itt nem beszélhetünk *res iudicata*-ról, ítélt dologról) a bíróság elrendelheti új okmányok és tanúk felvételét is.¹¹⁶

A Győri Szentszéki Bíróság 8 napot hagyott a feleknek arra, hogy megtekintsék a periratokat.¹¹⁷ A gyakorlatban természetesen jó néhányszor előfordult, hogy ezzel a felek nem éltek. Ilyen esetben a bíróság, mivel az adott pert tárgyalásra már kellőképpen előkészítettnek látta, a vizsgálati eljárást le is zárta. Abból ugyanis, hogy a felek a periratokat a közzététel után nem tekintették meg, arra lehetett következtetni, hogy ügyük elintézését minden további nélkül a bírák legjobb belátására és lelkiismeretességére bízák.¹¹⁸

¹¹⁴ Ezekben az esetekben a percím – a már említett jogesetek alapján – lehet például *ex capite vis et metus*, *ex capite impotentiae*, *ex capite amentiae*, stb.

¹¹⁵ vö. Sipos-Gálos: i.m. 55-56. o.

¹¹⁶ vö. Sipos István: Egyházi perrendtartás, 46. o.

¹¹⁷ GYEL, C. 605. p. 101/1927.

¹¹⁸ GYEL, C. 1129/1921.

A defensor vinculi (mint a házasság védelmezője) sűrűn igyekezett élni a fentebb említett jogával. Miután gondosan áttanulmányozta a periratokat (felek és tanúk vallomásai, esetleg okirati bizonyítás eredményei), rendesen arra kérte a bíróságot, hogy ne késlekedjék kimondani a házasság kezdettől fogva való érvényességét. Nem véletlenül kezdi így a kötelékvédő egy ügyben a véleményét: „*Az iratok elolvasása után az ember szemét dörzsölve kérdezi: hol van itt vis et metus, megfélemlítés és erőszak?*”¹¹⁹ A szabad akarat meglétét a kötelékvédő egy ügyben a tanúvallomásokkal igyekszik alátámasztani. Adott ugyanis felperesnő, akit – saját elmondása alapján – atyja kényszerített a házasságra. A házasságvédő észrevételében az édesanya szavait idézi: „*Lányom elmehegett volna, az apja erőltetésétől nyugodtan megmenekülhetett volna.*”¹²⁰ Mi több, a rokonok vallomásai azt bizonyították, hogy a leány egyáltalán nem volt szelíd, nem az a fajta volt, akit könnyen meg lehetett félemlíteni. A defensor vinculi így joggal jelentette ki, hogy ez esetben a felperesnőnek megvolt a szabad akarata a házasságkötés alkalmával. Persze az is megesett, hogy nem tett érdemi észrevételt: „*A felek bigámiájára vonatkozó okmányokat áttanulmányoztam. Semmiféle újabb adat megszerzését nem kívánom. Az ügy világos. Méltóságod bölcs ítéletére bocsátom.*”¹²¹

A kánonjog lehetőséget teremt az érdemi ítélet meghozatala előtt az írásos és szóbeli védelem eszközzésére. A bíró ilyenkor időt ad a peres felek mindegyikének, hogy védekezésüket írásban (defensio in scripta) fogalmazzák meg. Az írásos védelmet ki kell osztani a jelenlévő összes bírónak, a kötelékvédőnek és a másik félnek is. Erre – szintén írásban - a kötelékvédőnek kell választ adnia, majd lehetőség nyílik a felek számára egy újabb viszontválaszra, azonban ezt követően az utolsó szó joga ismételten magát a kötelékvédőt illeti meg. Utolsó lépésként az ítélet napját kell kitűzni, méghozzá úgy, hogy kellő idő teljék el az utolsó védelem és az ítélet közt (a kánonok szerint ez tíz napot jelent).¹²²

A felek párharca történhet szóban is (disputatio oralis). Ehhez azonban bírói engedélyre van szükség, melyet el lehet rendelni hivatalból, vagy pedig a felek és a kötelékvédő kérésére is. A feleknek kötelessége írásban feltüntetni és a bírónak címezni a feltenni kívánt kérdéseiket, a bíró pedig felügyeli és vezeti a szóbeli vitát. Ezen a szóbeli védekezésen jelen kell lennie a jegyzőnek is, hogy megörökítse az elmondottakat.¹²³ A Levéltárban nem találtam nyomát szóbeli védelem megtételének bármiféle bírói végzés

¹¹⁹ GYEL, C. 966. p. 82/1947.

¹²⁰ GYEL, C. 798/1921.

¹²¹ GYEL, C. 1129/1924.

¹²² vö. Bánk József: i.m. 547-548. o.

¹²³ vö. CIC 1862-1867. k.

formájában, a felperesi ügyvédi védekezés és hozzáfűznivaló jelensége viszont számos ügy kapcsán megtalálható. Előfordult persze, hogy az ügyvéd nem kívánt szólni, mert az ügyet kellőképpen előkészítettnek találta,¹²⁴ de az ilyen és ehhez hasonló esetek helyett érdekesebb lehet a megjegyzések megtételéről történtek tanulmányozása.

Az ügyvédi hozzáfűzésekkel kapcsolatban tisztázni kell egy problémát. A periratok között nem fedeztem fel egyértelmű nyomát annak, hogy ügyvéd minden esetben állt-e a fél/felek mellett az adott perben vagy sem. Némely iratanyagban rábukkantam olyan bírói végzésre, mely a felperes számára kijelölt egy ügyvédet: „*Felperes képviselétével megbízom Dr. Hász István theol. tanár urat mint a szegények ügyvédjét(…)*”.¹²⁵ Arra is akadt példa, hogy a felperes saját maga adott felhatalmazást az ügyvédi képviselőre: „*Tisztelendő Dr. Kálóczy István urat jelölöm ki ügyvédemmé és ezennel felhatalmazom, hogy az egyházi előírásoknak megfelelően engem a köteléki perben a Szentszéki Bíróság előtt képviseljen.*”¹²⁶ Egy további példa ez utóbbi gyakorlatot támasztja alá, hiszen a végzés megemlékezik a felperes kérelméről, melyben a Szentszéket kéri, hogy jelöljön ki számára ügyvédet.¹²⁷ A jelenségeket tapasztalva ésszerű magyarázatnak tűnik az, hogy a kánoni per nem ismerte az ügyvédkényszer fogalmát. Ha szerepelt is ügyvéd a perben, akkor az esetek többségében mint szegények ügyvédje lépett fel a felperes oldalán, merthogy ilyen néven tette meg a periratok közzétételét követő véleményét is. A szegények ügyvédjének tisztjét a Codex nem említi, de a peranyagból arra lehet következtetni, hogy ő volt a 'szellemi szegények' segítője a perben, aki elmagyarázhatta képviseltjének a perceseletek jelentését, a bírói végzések tartalmát, az ítélet rendelkezését.

Az ügyvédi védelem értelemszerűen a felperes kereseti kérelmében foglaltaknak igyekszik érvényt szerezni. Egy – már hivatkozott, beleegyezés hiányát érintő – perben a felperes feleségének elmebajára alapozta keresetét. A felperesi ügyvéd álláspontja az, hogy ha a beleegyezés hiányos és korlátozott (márpedig az érvényes házassághoz okvetlenül szükséges az, hogy a beleegyezés az értelem részéről is szabad, megfontolt és tudatos legyen), az alperes elmezavarodottságára és a felperes kérelmére tekintettel nyilvánítsa semmissé a házasságot a szentszéki bíróság.¹²⁸ Egy separatio perben a felperesnő hűtlen elhagyásra alapozta libellusát, s az elhagyás tanúk általi bizonyítottságát kiemelve hangsúlyozta az

¹²⁴ „*A köteléki perben mint felperes védője a periratokat áttanulmányozva tisztelettel bejelentem, hogy a pert a főtisztelendő Szentszék ítéletére bízom.*” GYEL, C. 590. p.

¹²⁵ GYEL, C. 454/1921.

¹²⁶ GYEL, C. 41/1945.

¹²⁷ GYEL, C. 49/1938.

¹²⁸ GYEL, C. 899. p.

ügyvéd az ágytól és asztaltól való elválás kimondását.¹²⁹ Egy másik házasságban a férfi részéről fennálló impotentiát csak súlyosbította az a további tény, hogy a házasság megkötése valójában a szülők és rokonok terve volt, a fiatalok között nem volt semmiféle vonzalom vagy szeretet. A szegények ügyvédje több orvosi szakértői véleményt kiemelve szorgalmazta a házasság érvénytelenségét, mivel az örökös és gyógyíthatatlan impotentia a szakértők által egyértelműen bizonyított.¹³⁰

A kánoni perben ezen a ponton érkezik el az ítélet (sententia) meghozatalának pillanata. Az ítélet jelenti azt a döntést, amellyel a bíróság lezárja a keresetlevélre lefolytatott peres ügyet. A bírónak a per során bizonyosságot kell kialakítania az ügyről a peres iratok és a bizonyítékok segítségével.¹³¹ A bíró az ítélethozatalnál nem hivatkozhat olyan tényekre, melyekről csak saját ismeretei alapján van tudomása, tehát egyedül a jogelvekre támaszkodhat, illetve a bizonyítékokra. A szabad mérlegelés elve, mely igen releváns jellemvonás a kánonjogban, korántsem jelent önkényességet, hiszen pont a bíró lelkiismeretét hivatott 'munkára szólítani'. A már említett bizonyosság kialakítása erkölcsi bizonyosságot jelent, ha viszont ennek felismerése nem sikerült, akkor a bírónak ki kell jelentenie, hogy a házasság semmisségét nem lehetséges megállapítani.¹³²

A bíróság elnökének feladata, hogy kitűzze az ítélet meghozatalának időpontját, amikor a bírák teljesen egyedül tanácskoznak. A bírói vélemények elhangzása után disputát folytatnak, s ha végezetül sikerül kialakítaniuk egy mindenki által elfogadható véleményt, akkor azt megfogalmazzák, s alá is írják.¹³³

A vizsgált ítéletek tökéletesen megfelelnek azoknak a követelményeknek, melyeket a Corpus állított fel. Gondolok itt az 1874. kánonra, mely megkívánja, hogy a sententia egy invokációval kezdődjék, ami az Isten segítségéért való kiáltást jelképezi. Ezután fel kell tüntetni a bíró, a bíróság, a felperes, az alperes, a kötelékvédő és az ügyész nevét.¹³⁴ Egy konkrét példán keresztül ez így nézett ki: „*A Győri Püspöki Szentszék soros bírósága, melynek tagjai voltak: Dr. Ragats János szentszéki elnök, Dr. Saly László előadóbiró, és Wagner Mihály soros szentszéki bírák, X és Y felsőgallai lakosok köteléki perében Dr. Cseh Sándor szentszéki aljegyző részvételével Dr. Wrenkh Ede kötelékvédő észrevételeinek*

¹²⁹ GYEL, C. 884. p. 178/1938.

¹³⁰ GYEL, C. 102/1943.

¹³¹ vö. Stephanus Sipos: i.m. 207. §

¹³² vö. Sipos István: Egyházi perrendtartás, 50-51. o.

¹³³ vö. Sipos István: Egyházi perrendtartás, 51-52. o.

¹³⁴ CIC 1876-1877. k.

figyelembevételével az 1942. október 24-én tartott ülésén az alábbi elsőfokú ítéletet hozta.”¹³⁵

Ezek után az ítéletben szólni kell magáról a tényállásról, melyet a gyakorlat mindig egy kérdésfeltevéssel¹³⁶ zár le. Ez a kérdés értelemszerűen a percímet érinti, vagyis azt a problémát, hogy megállapítható-e az adott házasság érvénytelensége, illetve separatio esetén engedélyezhető-e az ágytól és asztaltól való elválás. Az ítélet kétségtől legbővebb szakaszát jelenti a *ius quod attinet* és a *factum quod attinet* kezdetű részek.

A jogbéli indokolás során nagyon gyakran nemcsak az 1917-es Egyházi Törvénykönyvre való hivatkozásokkal lehet találkozni, hanem különféle pápai dekrétumokkal is, mint pl. a *Ne temere* vagy a *Provida* kezdetűekkel. Ezeken túlmenően az ítéletek különböző, a Rota által hozott *sententiákból* is idéznek. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy a bizonyítási eljárás során felmerült jogkétségeket és joghézagokat illetően hivatkozni lehessen arra, hogy a rotai bírák hogyan döntöttek egy hasonló ügyben. Ez nem jelenti azt, hogy az erre való hivatkozás kötelező, csupán csak segítségül szolgált a Győri Szentszék bírának ítéletük meghozásában. Az egyik ilyen sokat idézett dokumentum az *Acta Apostolici Sedes* volt, ami – mai szóhasználatával élve – közlönynek tekinthető, amelyben az ítéletek voltak olvashatók.¹³⁷ A jogbéli indokolás ezeken túlmenően a házasság érvényességének megállapítása során a már említett jogvélelmet, a *matrimonium gaudet favore iuris*-t is előszeretettel hangsúlyozza.

A tények adta jelenségek vizsgálata (*factum quod attinet*) során a *sententia* a bizonyítási eredményeket mérlegeli, álláspontjának alátámasztására idéz is ezekből, majd a *pedig* kitér az ítélet rendelkező részére (*pars dispositiva*).

A továbbiakban az ítéleteket két részre bontva tárgyalom aszerint, hogy a házasság érvényességét/érvénytelenségét hivatott megállapítani, vagy pedig az ágytól-és asztaltól való elválás engedélyezéséről rendelkezett.

IV. 3. 1. A házasság érvényességének megállapítása során hozott ítélet

Minden ide tartozó vitás ügyre elmondható, hogy a kérdésben hozott ítélet megállapítási ítélet. A megállapítás a házasság érvényességére vagy pedig a házasság érvénytelenségére, ebből kifolyólag kezdettől fogva való semmisségére vonatkozik.

¹³⁵ GYEL, C. 938. p. 97/1942.

¹³⁶ Pl.: „*Vajjon megállapítható-e peres felek Kapuvárott 1935-ben kötött házasságának érvénytelensége vagy sem?*” Lásd: GYEL, C. 88/1939.

¹³⁷ GYEL, C. 450. p. 1539/1921.

Egy esetben felperesnő szabad akarat hiányáról írt keresetlevelében, az ítélet indokolása pedig egy rendkívül érdekes érvelést mutat fel. Történt ugyanis, hogy a felperesnő vallomásában azt mondta: házassága tiltott viszony. Ez az állítás csak szavahihetőségben nyerne bizonyítékot, a szavahihetőséget azonban megdönti az a jogelv, mely szerint aki képes magát erkölcstelen viszonyról vádolni, csak hogy célját elérje, annak a jogi eljárásban hitelt adni nem lehet. A bíróságot többek között ez a megállapítás is arra ösztönözte, hogy a házasság érvényességét mondja ki.¹³⁸

Elgondolkodtató a mondanivalója egy 1920-ban született sententianak. A tanúvallomások több ízben említést tettek arról, hogy az alperes nem szerette a felperest. Ugyan a keresetlevelet természetesen nem e kérdés eldöntése érdekében nyújtották be (jogcímül kényszer és megfélemlítés szolgált), de a bíróság hosszabb elemzést szentelt a házasságok egymás iránti szeretetének, mely álláspont igenis hatással volt a végítéletre. „*Amor enim non fecit conjugium, sed consensus*”¹³⁹ – idéz a bíróság egy, a Rota által hozott ítéletet, mely úgy fogalmaz: nem a szerelem, hanem a megegyezés teszi a házasságot. A Szentszék szerint a szabad beleegyezés szerelem nélkül is meglehet a felekben, ezért a szeretet hiánya nem fogadható el bizonyítékként. Mint említettem, ez a megállapítás közrejátszott abban, hogy az elsőfokú ítélet a házasság érvényességét mondta ki.

Kánonjogilag komoly kihívásnak tekinthető az, ha a felperes azért kérte házassága érvénytelenségének megállapítását, mert felesége a házasságkötéskor a házasság szentségi jellegét zárta ki. Ha a beleegyezés hiányosságáról van szó, akkor a hiba gyökerét az akaratban vagy az értelemben kell keresni – véli a bíróság a Kódexre hivatkozva. Aki nem akarja a házasság lényegével járó dolgokat (fides, proles, sacramentum), az nem akarhatja a házasságot sem. Ha ez a nem akarás a házasságkötés alkalmával megvan, akkor lerontja a beleegyezés akarati oldalát (actus voluntatis). Azonban a bíróság tudni véli, hogy ha valaki házasságot kötött, akkor az emberi természet törvénye szerint fel kell tételezni azt, hogy akarta is a köteléket, így pedig a jogvédelem a házasság érvényessége mellett foglal állást mindaddig, amíg a házasság lényegét kizáró akarati oldal lerontása be nem bizonyosodik. „*Az egyházi házasságot formalitásnak tartottam, s nem gondoltam, hogy felbonthatatlan életközösség jár vele; azon, hogy a házasság szentségi jellegét kizártam, azt értettem, hogy azt nem tartottam felbonthatatlannak.*” – vallja az alperesnő.¹⁴⁰ A Szentszék szerint ez a vallomás tartalmazza azt, amire az ítélet alapozható. Aki ugyanis a házasság szentségi jellegének

¹³⁸ GYEL, C. 424/1920.

¹³⁹ GYEL, C. 450. p. 1539/1921.

¹⁴⁰ GYEL, C. 42/1936.

kizárásán azt érti, hogy a házasságot nem tartja felbonthatatlannak, az érvényesen köt házasságot, akármilyen motívumok hatása alatt határozza is el magát arra, hogy az oltárhoz lépjen. Hogy milyennek tartja valaki a házasságot, az *actus intellectus* és nem *actus voluntatis*, ami pedig nem rontja le az akaratot. A tanúvallomások és a felperes szavaiból is hasonló értelmezést állapított meg a bíróság, melynek eredményeként a házasságot érvényesnek ítélte meg.

Egyházi perre kerül sor akkor, ha a házasság vérrokonság akadályával kötött meg. Egy ilyen ügyben felperes a közte és alperesnő között fennálló egyenlő oldalági harmadfokú vérrokonság akadályára hivatkozik, mely alól felmentést nem nyertek, s ennek ellenére kötötték meg a házasságot. A kérdés eldöntésében az jelentett igen nagy nehézséget, hogy a rokonság az anyakönyvi kivonatokból nem volt megállapítható, ez pedig tanúkihallgatásokat tett szükségessé. A vallomások kiküszöbölték az anyakönyv hiányosságát, s szerencsére jól ismerték a peres felek családját, lévén, hogy a felek és a tanúk egy kis községben éltek. Ezek alapján a bíróság nyugodtan ki tudta jelenteni a vérrokonság fennállását, ami pedig a házasságot érvénytelenítő nyilvános akadály a *Corpus* értelmében. Mivel felmentést a felek nem kaptak az akadály alól, egyértelműen kijelenthetővé vált a kötelék érvénytelensége és semmissége.¹⁴¹

Egy következő ítélet a szóban forgó vitás kérdést illetően nevezhető elméleti szempontból figyelemfelkeltőnek. A felperes a következőt állította a tanúvallomásában: azt mondta, csak akkor veszi feleségül a nőt, ha az még érintetlen. E végett a nőt orvossal is megvizsgáltatta, aki szerint a nő valóban érintetlen volt, az esküvő után azonban kiderült, hogy a nő nem is érintetlen, mivel gyermeket vár! A bíróságnak abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy az érintetlenséget vajon feltételként (*conditio*) kötötte-e ki a felperes? A Szentszék nemmel válaszolt, így a házasságot érvényesnek kellett tekinteni. Megemlíteném, hogy a felperes később perújítást kért, amit meg is adott számára a bíróság *error* és *defectus consensus* címén. A bírák megállapították, hogy a házasságkötéskor *error qualitatis* forgott fenn. A kérdésre, vagyis hogy van-e az ügyben *conditio*, a tanúvallomások újbóli megvizsgálása után igen feleletet adott a bíróság, így az elsőfokú ítéletet feloldották, s a házasságot semmisnek mondták ki.¹⁴²

¹⁴¹ GYEL, C. 625/1924.

¹⁴² GYEL, C. 490. p. 63/1923.

IV. 3. 2. Ítélet válóperekben

A példák felmutatása előtt tisztázandó az a kérdés, hogy az egyház mikor engedi meg a felek különélését, a separatiót? A Törvénykönyv természetesen e kérdésben is iránymutatást nyújt. A különélés megengedett, ha az egyik fél házasságtörést követ el, elhagyja hitét, a gyermekeket akatolikus módon neveli, súlyos büntettet követ el, a másik házastárs testi vagy lelki épségét súlyosan veszélyezteti, durva bánásmódjával az együttélést lehetetlenné teszi vagy túlságosan megnehezíti azt. Az ágy-és asztaltól való elválás lehet örökös vagy ideiglenes az okok természete vagy súlyossága szerint. Örökös elválasztás okaként a házasságtörés szolgálhat, de nem jogosult ezt kérni az ártatlan fél, ha a házasságtörésbe beleegyezett, ha azt maga okozta vagy megbocsátotta, illetőleg ha maga is elkövette ugyanezt a bűnt. Az ideiglenes elválás okait a Kódex nem sorolja fel taxatíve, csak a legfőbbeket említi. Ilyen lehet a vétkes és becsstelen élet folytatása, a testi vagy lelki veszedelem, a tartós elkeserítés.¹⁴³

Separatios ügyekben gyakran találkoztam fizikai bántalmazásra való hivatkozással. Egy ízben a férj feleségétől örökös ágytól-és asztaltól való elválás megengedését kérte, hivatkozván folytonos perlekedésekre, s arra, hogy egy heves összeszólalkozás alkalmával meg is sebesült. A kihallgatott tanúk egyöntetűen állították, hogy a békétlen állapot kialakulásában mindkét fél hibás. A nő ellen házasságtörés vádját is felhozták, de ezt a bíróság nem vette beigazoltnak. Mérlegelve a bizonyítékokat és azt a tényt, hogy az alperesnő gyermeket vár, a bíróság úgy határozott: örökös elválasztást nem engedélyez, helyette az ideiglenes elválást helyezi inkább előtérbe a születendő gyermek testi és lelki java érdekében.¹⁴⁴

Bizony el kell fogadni azt a tény, hogy a válóperek kezdeményezésére a világháború is gyakorolhatott befolyást, bár ez a hatás természetesen elvétve volt jellemző. Egy ezzel kapcsolatos ügyben a felperest már 1914-ben behívták katonai szolgálatra, ám 1914-ben orosz hadifogságba esett, s innét csak 1918 szeptemberében szabadult. Hazaérvén azt tapasztalta, hogy a családi tűzhely fel van dűlve: felesége a távollétében a faluban tartózkodó orosz hadifoglyokkal állt össze, az egyik tiltott viszonyból pedig gyermek is született. Lelkipásztor tanácsát követve, valamint közös gyermekeik jövőét szemmel tartva igyekezett azon, hogy a családi békét helyreállítsa, ám alperesnő ismételten okot adott a hűtlenség gyanújának felébresztésére. A nő házasságtörése és hűtlensége kétségbenvonhatatlan bizonyítékokat vonultat fel, s egyébként ő maga is bevallotta hűtlenkedését. A per folyamán a felek között

¹⁴³ CIC 1129-1131. k.

¹⁴⁴ GYEL, C. 1130/1921.

még inkább kiéleződött az ellentét, így végül – és a tényeket figyelembe véve – a bíróság kimondta a felek ágy-és asztaltól való elválasztását, méghozzá az alperesnő hibájából.¹⁴⁵

A Szentszék volt, hogy nem ragaszkodott mereven a Corpus előírásaihoz, mert mint az ahogyan az ítéletben olvasható: „*A törvény betűje mellett vizsgálni kell a törvény szellemét is.*”¹⁴⁶ Történt ugyanis, hogy felperes házasságot kötött egy nővel, majd házába fogadott egy özvegyasszonyt, s attól kezdve két nővel élt együtt, mindkettőtől születtek is gyermekei. A bíróság álláspontja az volt az ügyben, hogy a feleség hallgatag megbocsátást tanúsított azzal, hogy tudván férje házasságtöréséről, folytatta a bűnös házastárssal való együttélést és nem hagyta el őt. Ez esetben, ha csak a Kódexet venné alapul a bíróság, nem lehetne megállapítani az örökös elválást. Ugyanakkor meg kell érteni azt a tényt, hogy a feleség nem szakíthatta meg a házastársi együttélést, mert nem volt gyermekeivel hova mennie. A bírák mérlegelték azt, hogy tudniillik a lehetetlent senkitől sem lehet elvárni, ezen az alapon pedig kimondták az örökös elválasztást.

Az örökös és az ideiglenes elválasztásban az a legfontosabb közös jellemző, hogy ítéletben való deklarálásukkal a felek nem válnak szabad állapotúvá. A kánonjog csak az egymástól való különélésüket teszi lehetővé, a köztük létrejött kötelék nem érvénytelen, ebből kifolyólag nem is felbontható.

A dolgozat terjedelmére való tekintettel nem térnek ki a jogorvoslati lehetőségekre és a perújításra, holott ezen perceseekmények gyakoriságának ékes bizonyítékait is megtaláltam a Levéltárban. Ahhoz viszont, hogy a házassági vitás kérdésben való eljárásokról érthető képet tudjak felvázolni, röviden tisztázni kell ezen perceseekmények jellemzőit.

Az Egyházi Törvénykönyv kétféle jogorvoslati lehetőséget említ: a fellebbezést (apellatio) és a semmisségi panaszt az ítélet ellen (querela nullitatis). A fellebbezés az alsófokú bíróság ítélete ellen irányuló felülvizsgálati kérelmet jelenti. A kötelékvédő hivatalból minden olyan esetben fellebbez, amikor a házasság érvénytelenségét mondja ki az ítélet. A fellebbezés egyedül csak az alsófokú bíróság ítéletének megerősítését, vagy megváltoztatását eredményezheti. Fellebbvitel esetén új bizonyítékokat is lehetséges feltárni, valamint új percím szerepeltetése is elfogadható.¹⁴⁷ A semmisségi panasz olyan esetekben alkalmazható, amikor az elsőfokú ítélet semmisségi hibát tartalmaz. Ilyenkor a sérelmet szenvedett fél, az ügyész vagy a kötelékvédő kérheti, hogy megoldásként a bíróság

¹⁴⁵ GYEL, C. 86/1919.

¹⁴⁶ GYEL, C. 917/1925.

¹⁴⁷ vö. Bánk József: i.m. 553-555. o. és 557. o.

nyilvánítsa semmissé ezt az ítéletet.¹⁴⁸

A köteléki perek és separatio kapcsán nem beszélhetünk a *res iudicata* (ítélt dolog) kérdésköréről, hiszen lévén, hogy ezek a perek személyek állapotára vonatkoznak, a kánonjog előírása szerint a jogerő problémája nem jön számításba. Az általános kánonjogi elvek hiába mondják ki, hogy két egybehangzó ítélet esetén ítélt dologgá (*res iudicata*) válik az ügy, házasság kérdésében ez a szabály nem áll. Ebből kifolyólag házassági ügyekben a *restitutio in integrum*-ra, vagyis az előző állapotba való visszahelyezésre sincs lehetőség a Kódex értelmében.

Házassági kérdésekben a perújítás is járható út: ha a felülvizsgálati kérelmet a felsőbb fokú bíróság már nem a törvényes időn belül vizsgálja meg, hanem azon túl, akkor a perújításról beszélünk. Az újbóli perfelvétel bizonyos esetekben tehető meg: ha a fellebbezést bejelentették, de valamilyen oknál fogva a kérdés végül nem végeztetett be, vagy ha a törvényes időn belül a felek nem tették meg a fellebbezést, ám mégis élni szeretnének ezzel. Fontos megemlíteni, hogy házassági peres ügyekkel kapcsolatban két egybehangzó ítélet oly nagy erővel bír, hogy csak akkor engedhető meg a perújrafelvétel, ha új és súlyos bizonyítékok kerülnek napvilágra.¹⁴⁹

¹⁴⁸ vö. Sipos István: Egyházi perrendtartás, 54-55. o.

¹⁴⁹ vö. Bánk József: i.m. 560-561. o. és 587-588. o.

V. Összegzés

A Corpus Iuris Canonici által felvázolt perfolymat segítségével áttekintettük, hogyan is zajlottak a köteléki-és válóperek a Győri Egyházmegyei Szentszéki Bíróság gyakorlatában. A következőkben az előszóban feltett kérdésre kell választ találni.

Az eljárások felvázolása során már részint érintve volt a kérdésre adható megoldás. A kánonjog és az 1917-es Egyházi Törvénykönyv egyértelműen a már a Szentírásban megtalálható tétel mellett foglal állást, mely szerint a házasság felbonthatatlan. Ettől persze az említett kivételes esetekben el lehet tekinteni, de hogyan értelmezhető a jogintézmény ezen alapvető tulajdonsága az eljárásjogban? A házasság érvényességének megállapítására irányuló eljárás (vagyis a köteléki per), ha a házasság kezdettől fogva való érvénytelenségét és semmisségét mondja ki, a peres felek szabad állapotúvá válnak. A kérdésben hozott sententia azonban sosem válik ítélt dologgá. Ennek az az oka, hogy ugyan ilyen ítélet meghozatala után a felek új házasságot köthetnek egyházilag is, de fennáll a lehetősége annak, hogy bármikor olyan új bizonyítékok merülhetnek fel, melyek megkérdőjelezik az adott ítéletben foglaltakat. Ezt az eljárási formát egyébként sem nevezhető elválasztásnak vagy válópernek, ugyanis – erről a peranyag is tanúskodik, nemcsak a szakirodalom - a kötelék felbontásáról van szó, nem pedig a felek elválasztásáról. (A kötelék pedig, mint látható volt a példákon keresztül, azért bontható fel, mert a házassággal kapcsolatban érvénytelenségi ok merült fel.)

Más a helyzet separatio esetén. Az ágytól-és asztaltól való elválasztás akár ideiglenes, akár örökös formájáról van szó, mindegyikre érvényes az a megállapítás, hogy sosem jelentenek végleges állapotot. A katolikus egyház megkívánja az ártatlan féltől az erkölcsi kötelesség szerinti magatartást, vagyis azt, hogy fogadja vissza a bűnös házastársat, s idővel állítsák vissza a házastársi életközösséget. Természetesen az ártatlan félnek nem kötelessége, hogy visszahívja a másik felet. Ez a felfogás szintén a házasság védelmének érdekében áll, tudniillik, ha a házasság bonum commune, akkor mindent meg kell tenni a békés együttélés újbóli megvalósítása érdekében. Mint ahogyan látható, az ágytól-és asztaltól való elválasztás megint csak eltérő jelentéssel bír, mint polgárjogi megfelelője. Érdekes azonban, hogy a latin separatio szó elválást, elválasztást jelent, a Levéltárban őrzött peres iratok pedig gyakran válóperként említették ezt az eljárási formát. A különbség már csak azért is szembeötlő, mert a separatiót kimondó ítélet a felek különélését engedi csak meg, a köteléket nem bontja fel, nem is érvényteleníti, s a peres felek nem köthetnek új házasságot Isten színe előtt.

Annak érdekében, hogy a Corpus a házasság megszűnését illető szabályozásáról egész

képet vázolhassunk fel, érdemes röviden áttekinteni a további előírásokat is. Az érvényes házasság felbontására egy esetben van lehetőség, akkor, ha a felek nem hálták el. A bevégzetlen házasság alól csak a pápa adhat felmentést (dispensatio), ennek eredményeként a felek új házasságot köthetnek. További kuriózumnak számít a házasság felbontása a hit javára a privilegium paulinum alkalmazásával. Ez a kiváltság a pogányságban kötött házasság esetét érinti, hiszen ha ennek érvényessége kérdőjeleződik meg, akkor a vélelem a keresztény hit szabadsága mellett foglal állást. Ez azt jelenti, hogy ha időközben az egyik házaspár áttért a keresztény hitre, a másik fél pedig értelemszerűen hitetlen marad, akkor a Szent Páli privilegium értelmében ez a még hitetlenségben kötött házasság felbontható, így adva lehetőséget a keresztény félnek egy újabb – remélhetőleg hitbéli - házasság megkötésére.¹⁵⁰

Ha már többször érintve volt az újbóli házasság lehetősége, érdemes még egy jelenségről szólni. Mint ahogyan a Kódex is említi, a házasságot egyedül a halál szünteti meg, s ennek bekövetkezése esetén házasodhat újra az özvegy. A Levéltárban a vizsgált időszakban rengeteg holtánnyilvánítási dokumentum bújta meg a köteléki-és válóperek anyaga között. Nyilvánvaló, hogy az 1918-1945 közötti időszak két történelmi fordulópontot is érint, méghozzá az első-és második világháborút. A holtánnyilvánítási eljárás során az ügyvéd sok esetben érvként hozta fel, hogy az eltűnt férfit már korábban polgári hatóság halottként ismerte el. Az egyházi ítélet indokolása a vizsgált esetekben kitért arra, hogy a férj nevével a legszebb békében és szeretetben élt, jó erkölcsű ember volt, és soha nem nyilatkozott úgy, hogy családját el akarta volna hagyni. A harcterről írt levek is az otthon iránti szüntelen vágyódást támaszthatják alá. A szentszék tehát, mihelyst ilyen tényekkel állt szemben, a fennállt házasságot megszüntnek nyilvánította, az özvegyet pedig e tekintetben szabad állapotúnak mondta ki, ugyanezzel megadva az engedélyt arra, hogy a későbbiekben új egyházi házasságot köthessen.¹⁵¹

Okkal fogalmazódhat meg a kérdés, hogy mivel indokolható a házasság ügyében a kettős (állami és egyházi) szabályozás? A Ht. megszületése elkerülhetetlen volt, s mint láttuk, 1894-ben meg is történt a házasság szekularizálása. A hatáskör kapcsán felmerülő kettősség azzal az egyszerű igazsággal magyarázható, hogy mindkét hatalom a házasság felbontásának kérdésében ugyanazon személyek helyzetét kívánja szabályozni. A múlt században tehát ilyen formán természetes jelenségként lehet elkönyvelni a házasság állami úton való felbontásáról szóló rendelkezések igénybe vételét ugyanúgy, mint a hívő egyének számára a köteléki-és válóperek előírásait tartalmazó Egyházi Törvénykönyv kánonjait. Úgy vélem, az egyház

¹⁵⁰ vö. Sipos-Gálos: i.m. 562-574. o.

¹⁵¹ GYEL, C. 606. p. 91/1925.

házassági ügyekben való bíraskodásának jelentősége és az egyes szentszékek (jelesül a Győri Szentszéki Bíróság) ügyforgalma nem hasonlítható a polgári hatóságokhoz (bár nyilvánvaló, hogy jelentőségéből – ezt a vizsgált iratanyag is alátámaszthatja - a szekularizáció folytán sokat veszített). Az egyházjog által a házassági ügyeket érintő jogrend az egyház belső ügyének tekintendő, hiszen egy keresztény ember esetében egyaránt követendő normának minősülnek a nemzetének jogszabályai ugyanúgy, mint saját felekezetének előírásai. Az pedig, hogy az adott személy él-e az egyház által a vitás házassági ügyeket érintő iurisdictiójával, avagy megpróbál békét és szeretetet teremteni házassági életközösségében, inkább lelkiismereti és erkölcsi kérdésként fogható fel. Mint már korábban történt rá utalás, a polgári ítélet nem érintheti a vallásos meggyőződésből eredő problémát, mely a házasság egyházi úton való érvénytelenítésére vagy az elválásztás kérelmezésére irányul. Ennek eldöntése egyedül az adott egyháztag lelkiismeretén múlik, aki jól tudja, hogy az egyház tanításának megfelelően a házasság felbonthatatlan.

Felhasznált irodalom

1. A KATOLIKUS EGYHÁZ KATEKIZMUSÁNAK KOMPENDIUMA 2005.
2. ÁDÁM ANTAL: Bölcsélet, vallás, állami egyházjog, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2007.
3. ALMÁSI ANTAL: Házassági jog, in Szladits Károly: Családi jog I. kötet, Budapest, 1940.
4. AUGUSTINUS: De bono coniugali, De sancte virginitate, Clarendon Press, Oxford, 2001.
5. BÁNK JÓZSEF: Kánoni jog II. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1963.
6. BÓNIS GYÖRGY: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon, in Szentszéki regeszták - Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon, szerk. Balogh Elemér, Szeged, 1997. 621-658. o.
7. BÓNIS GYÖRGY: Egyházjog és egyházi bíraskodás az Árpád-kori Magyarországon, in *Vigilia* 36 (1971) 520-526. o.
8. BÓNIS GYÖRGY: Középkori jogunk elemei, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
9. DEGRÉ ALAJOS: A polgári házasság kialakulása Magyarországon, in Válogatott jogtörténeti tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 328-341. o.
10. DÓKA KLÁRA: A Győri Egyházmegye területi változásai, in A Győri Egyházmegye ezer éve (szerk. Kiss Tamás), Palatia Nyomda és Kiadó Győr, 2000. 9-22. o.
11. ERDŐ PÉTER: Az egyházjog forrásai, Szent István Társulat, 1998.
12. ERDŐ PÉTER: Egyházjog, Szent István Társulat, Budapest, 1999.
13. ERDŐ PÉTER: Egyházjog a középkori Magyarországon, Osiris Kiadó, Budapest, 2011.
14. FABINY TIBOR: Az evangélikus egyház jogtörténetének vázlata 1523-1945, in Felekezeti egyházjog Magyarországon, szerk. Rácz Lajos, Budapest, Unió Kiadó
15. FERENCZY RITA-SZUROMI SZABOLCS ANZELM O. PRAEM: Az egyházi házasság mint államilag elismert házassági kötelék, in *Jogtudományi Közlöny*, 2002/4. szám, 184-189. o.
16. GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon 1918-1945, Pannonica Kiadó
17. HÁRSFAI KATALIN: Egyházi eljárásjog, Szent István Társulat, Budapest, 2006.
18. HERGER CSABÁNÉ: A növételtől az állami anyakönyvvezetőig, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006.
19. HUSZÁR ELEMÉR: Az egyház és állam közti viszony története, Budapest, 1929.
20. KATUS LÁSZLÓ: Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19.

- század derekán, in Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848-1918, Magyar Egyháztörténet Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2001. 17-28. o.
21. KECSKÉS LÁSZLÓ: A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben, HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2009.
22. KONEK SÁNDOR: Egyházjogtan, Pest, 1867.
23. MARÓTI GÁBOR: A magyar polgári házasság kezdetei és a mai kánonjogi szemléletmód, in *Hitvallás*, XII. évfolyam, 2011. évi 3. szám
24. MARÓTI GÁBOR: A házasság egysége és felbonthatatlansága, in *Hitvallás*, 12. évfolyam, 2011/8. szám, 15. o.
25. MARÓTI GÁBOR: A házassági szövetség szentségi karaktere, in *Hitvallás*, 12. évfolyam, 2011/7. szám, 15. o.
26. MARÓTI GÁBOR: A házasság teológiai és kánonjogi alapjai, in *Hitvallás*, 12. évfolyam, 2011/ 4. szám, 15. o.
27. MARÓTI GÁBOR: A kánoni házasság családjogi vonatkozásai, in *Hitvallás*, 12. évfolyam, 2011/ 5. szám, 15. o.
28. RAHNER, KARL - VORGRIMLER, HERBERT: Teológiai kisszótár, Szent István Társulat, Budapest, 1980.
29. RODERICK, PHILIPS: Amit Isten összekötött - A válás rövid története, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
30. SCHANDA BALÁZS: Magyar állami egyházjog, Szent István Társulat, Budapest, 2003.
31. SIMON ZSIGMOND: A régi magyar házassági jog általános jellemzése, Kálmán király házassági törvényéig, Eger, 1918.
32. SIPOS ISTVÁN: Egyházi perrendtartás, Haladás Nyomda Részvénytársaság, Pécs, 1943.
33. SIPOS ISTVÁN: Katolikus egyházjog, Haladás Nyomda Részvénytársaság, Pécs, 1943.
34. SIPOS ISTVÁN, GÁLOS LÁSZLÓ: A katolikus házasságjog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint, Szent István Társulat, Budapest, 1960.
35. SIPOS, STEPHANUS: Enchiridion iuris canonici ad usum scholarum et privatorum concinnavit, Societatis Sancti Stephani, Budapest, 1947.
36. SZABÓ ISTVÁN: Az állami házasság megjelenése és a házasság felbonthatóságának kérdése, in *Iustum Aequum Salutare*, 4. évfolyam, 2008/3. szám, 49-54. o.
37. SZENTMIKLÓSI ISTVÁN: A házassági per kézikönyve, Budapest, 1935.
38. SZUROMI SZABOLCS ANZELM O. PRAEM: Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlata, in *Iustum Aequum Salutare*, 4. évfolyam, 2008/3. szám, 39-48. o.

39. SZUROMI SZABOLCS ANZELM O. PRAEM: Egyházi intézménytörténet, Szent István Társulat, Budapest, 2003.

A dolgozatban felhasznált levéltári iratanyag:

**Győri Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár, Szentszéki iratok,
Szentszéki peres anyag (Consistorialia):**

Csak ügyiratszámmal ellátott periratok: A borítékon megtalálható sorszámmal (is)

ellátott peranyagok:

8/1920.	438. p.
180/1920.	440. p.
13/1921.	963. p.
336/1925.	825. p. 656/1931. és 297/1935.
999/1925.	644. p. 904/1925.
110/1926.	644. p. 344/1926.
51/1925.	615. p. 719/1925.
140/1938.	897. p. 118/1936.
637/1925.	605. p. 417/1927.
49/1938.	925. p. 87/1942.
105/1919.	951. p. 62/1943.
410/1926.	899. p. 266/1938. és 88/1939.
807/1938.	605. p. 101/1927.
315/1939.	966. p. 82/1947.
46/1935.	590. p.
333/1919.	899. p.
215/1939.	884. p. 178/1938.
199/1941.	938. p. 97/1942.
274/1941.	450. p. 1539/1921.
1129/1921.	490. p. 63/1923.
1129/1924.	606. p. 91/1925.
798/1921.	652. p. 76/1926.
454/1921.	935. p. 197/1941.

41/1945.	594. p. 967/1924.
49/1938.	898. p. 102/1937.
102/1943.	
88/1939.	
424/1920.	
42/1936.	
625/1924.	
1130/1921.	
86/1919.	
917/1925.	

Jogforrások

Corpus Iuris Canonici 1917

1894. évi XXXI. tc. az állami házasságról

1894. évi XXXIII. tc. az állami anyakönyvekről